

PRAVAŠTVO DON IVE PRODANA

Marjan DIKLIĆ
Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK 329: 329.12:949.75
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 10. XII. 1997.

Autor je radnju o pravaštvu don Ive Prodana, koja sažeto prikazuje njegov cjelokupni život i političko djelovanje, podijelio u pet cjelina. U prvom dijelu govori ukratko o Prodanovu djetinjstvu i školovanju, početnim koracima u novinarstvu i politici, opredjeljenju za pravaštvo, prvom pravom dalmatinskom pravašu i širitelju pravaških misli, njegovu vjersko-pravaškom političkom programu, te opsegu, granicama, pučanstvu i mogućoj površini ujedinjene Hrvatske. U drugom dijelu raspravlja o pojavi prvih pravaških skupina, njihovu ujedinjenju i osnutku Stranke prava u Dalmaciji; zatim o radu te stranke, unutarnjim trzavicama i sukobima u njoj, rascjepu u redovima dalmatinskih pravaša i Prodanovoj ulozi u tome. Prvoj konferenciji dalmatinskih starčevićanaca, te nastanku i djelovanju Čiste stranke prava u Dalmaciji. U trećem dijelu pisac nam kazuje o obnovi jedinstvene dalmatinske Stranke prava i njezinu djelovanju pod Prodanovim vodstvom; pravaškim skupštinama u Dubrovniku i Splitu, izbornim uspjesima dalmatinskih pravaša, izboru don Ive Prodana u Dalmatinski sabor i Carevinsko vijeće, o njegovoj kritici dualističkoga austrougarskog sustava vladavine u hrvatskim zemljama, ponovnom jedinstvu dalmatinskih pravaša od Raba do Spiča i povratku na "nauk" dr. Ante Starčevića, oca domovine; zatim nam posebice govori o stajalištu dalmatinskih pravaša prema aneksijskoj krizi Bosne i Hercegovine, prijedlogu sabsrke *Adrese* Kralju zastupnika Stranke prava, te skupštinama stranke u Makarskoj i Šibeniku. U četvrtom dijelu autor raspravlja o daljnjim izbornim uspjesima Ive Prodana i njegove Stranke prava u Dalmaciji. Prodanovoj ulozi u ujedinjenju pravaša iz svih hrvatskih zemalja, stvaranju Svepravaške organizacije i vrhuncu političke karijere; dalje raspravlja o pristupu Slovenske pučke stranke u jedinstvenu Svepravašku organizaciju, velikom narodnom zboru u Zadru, stajalištima Prodana i njegove Stranke prava prema Prvom balkanskom ratu, te sporovima, sukobima i rascjepu u dalmatinskoj i Svepravaškoj organizaciji uoči Prvoga svjetskog rata. I, na kraju, u petom dijelu govori o političkom djelovanju don Ive Prodana i njegovih pravaša u prvim godinama rata, Svibanjskoj deklaraciji, Prodanovoj kritici dijela hrvatske projugoslavenski orijentirane inteligencije, Jugoslavenskom odboru i "slavosrbskoj" Pašić-Trumbićevoj Krfskoj deklaraciji. Na koncu prikazana je završna Prodanova borba za rješenje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja na temeljima hrvatskog povijesnoga državnog prava, načela samoodređenja naroda, Svibanjske deklaracije, odluka Hrvatskog sabora i Narodnog vijeća, te njegov odnos prema novostvorenoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba sa središtem u Zagrebu, kao i početak njegove ponovne borbe protiv zadarskih autonomaša i talijanaša, Italije i talijanskih iredentista, koji su odmah nakon Prvoga svjetskog rata ponovo prisvojili Zadar i okupirali najljepše dijelove Hrvatske na Jadranu. Zbog te i takve djelatnosti Prodan je pred kraj života morao napustiti Zadar i sa svojom tiskarom preseliti se u Preko na Ugljan, a zatim na otočić Galevac gdje je nakon smrti pokopan.

Don Ivo Prodan rođen je u Janjini na Pelješcu 31. prosinca 1852. u siromašnoj seljačko-zidarskoj obitelji u kojoj je bilo sedmero djece. Njegov otac Mate, sin Josipa Prodana i Jurke Gaće, doselio je 1843. godine u Janjinu iz Zagvozda kod Imotskoga i oženio se Franicom Kalafatović. Pučku školu završio je mladi Prodan u rodnom mjestu, gimnaziju u Dubrovniku i studij bogoslovije u Zadru. Bio je skroman, uporan, vrijedan, pošten i marljiv učenik i student, a te odlike krasile su ga i kasnije u životu. Poslije završena Bogoslovnog fakulteta zaredio ga je za svećenika 5. studenoga 1876. godine dubrovački biskup msgr. Ivan Zafron, nakon čega je kratko radio kao profesor hrvatskog jezika u Zmajevićevu sjemeništu u Zadru, a zatim se posvetio novinarstvu i politici.¹

Više od pola stoljeća živio je i radio don Ivo u Zadru, glavnom gradu Kraljevine Dalmacije, djelujući uporno u pravaškom i općehrvatskom nacionalnom duhu; boreći se stalno za jedinstvo i slobodu hrvatskog naroda i države; prkoseći u toj borbi za Hrvatsku nekom čudesnom snagom autonomaštvu, talijanaštvu, iredentizmu, srpstvu, jugoslavenstvu i germanstvu, a često i našem domaćem oportunističkom narodnjaštvu, odnosno suprotstavljajući se svemu onome što je bilo protuhrvatsko.² Ali pred kraj te životne borbe, kada je Zadar poslije Prvoga svjetskog rata pripao Italiji, morao je, nažalost, pod pritiskom talijanskih iredentista i okupacijske fašističke vlasti napustiti voljeni Grad i zajedno sa svojom "Katoličkom hrvatskom tiskarnom" preseliti najprije u Preko na otok Ugljan, koji se nalazio u sastavu prve jugoslavenske države, a zatim na otočić Galevac ispred Preka u tamošnji franjevački Samostan sv. Pavla.³

Iako je nakon rata i talijanske okupacije Zadra živio vrlo teško, on je, ostavši dosljedan svojim političkim shvaćanjima, odbio ponuđenu mirovinu novostvorene jugoslavenske države i mjesto kanonika u Dubrovniku, izrazivši samo želju da poslije smrti bude pokopan u hrvatsku zemlju. Već u podmaklim godinama Prodan je poslije 1930. sve više poboljšavao i, nakon jedne kraće bolesti, umro je od upale pluća 9. ožujka 1933. godine u Zadru u 81. godini života. Nakon veličanstvena sprovoda u Zadru i Preku, kojeg su priredili i organizirali hrvatski domoljubi, pokopan je 11. ožujka 1933. u groblju Samostana sv. Pavla na otočiću Galevcu odmah uz sjevernu stranu samostanske crkve. Tu, na malom

¹ Nenad VEKARIĆ, *Pelješki rodovi*, sv. 2, Dubrovnik 1996, str. 181; Vlaho JASPRICA MAŠINAC, *Povijesna kronika Janjine*, vlastito izdanje bez oznake godine, tisak: Riječka tiskara - Rijeka, str. 61-67 (Životopis don Iva Prodana, političara, novinara i pisca); Prodan pop Ivan. 31. XII. - 9. III. 1933. prigodom 3. god. smrti, *Jadranski dnevnik*, Split, god. III/1936, br. 58, str. 3; Kerubin ŠEGVIĆ, Don Ivo Prodan, *Hrvatska smotra*, Zagreb, god. I/1933, br. 3, str. 97-107; Don Ivo Prodan, *Obzor*, Zagreb, god. LXXIV/1933, br. 59.

² Marjan DIKLIĆ, Don Ivo Prodan (Janjina 1852 - Zadar 1933), *Zadarska smotra*, god. XLI, br. 4-5, Zadar 1992, str. 247-249; Josip FERRI, Borac za slobodu Hrvatske, *Slobodna Dalmacija*, Split, god. I/1993, br. 15 174, str. 18; Usp. i bilj. 1.

³ Pavao GALIĆ, *Povijest zadarskih tiskara*, Zagreb 1979, str. 66-69, 74; Robert BACALJA, List "Preko" (1928, 1929), *Zadarska revija*, god. XXXVII/1988, br. 5-6, Zadar 1988, str. 461-466; Ante DUNATOV, Posljednje novine Don Ive Prodana, *Zadarska revija*, god. V/1956, br. 1, str. 68; Ostavština don Ivana Prodana prelazi "Napretku", *Jadranski dnevnik*, god. II/1935, br. 226.

otočiću, sučelice svom voljenom Zadru, u zavjetrini starog samostana, u sjeni stoljetnih čempresa i borova, u miru počiva i danas.⁴

I.

Prodan se relativno rano, još kao student, počeo baviti novinarstvom uz pomoć kojega i s kojim ulazi u politiku i politički život, koji će ga uskoro dovesti do najistaknutije osobe dalmatinskog pravaštva, tvorca Čiste stranke prava, dugogodišnjeg predsjednika Stranke prava, te zastupnika u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču, a bio je i dopredsjednik Svepravaške organizacije u kojoj su se jedno vrijeme našle pravaške stranke iz svih hrvatskih zemalja. Nakon završena studija teologije on u Zadru uređuje, pokreće, tiska i izdaje brojna hrvatska glasila, koja su uglavnom bila nacionalno-domoljubive i vjersko-pravaške političke orijentacije. Među tim glasilima osobito se ističu *Katolička Dalmacija* i *Hrvatska kruna*. Prva je izlazila od 1870. do 1898. godine i posebice je zaslužna za širenje i populariziranje pravaštva i prvih pravaških misli, a druga je izlazila od 1892. do 1920. godine i značajna je kao dugogodišnje službeno glasilo Stranke prava i Čiste stranke prava u Dalmaciji.⁵

Svoju javnu političku i kulturno-publicističku djelatnost započeo je Prodan koncem 1877. godine, dakle svega godinu dana poslije završenog studija bogoslovije, kada 4. studenoga te godine preuzima uredništvo lista *La Dalmazia Cattolica*, odnosno *Katolička Dalmacija*. To je bilo vjersko-političko glasilo mlađeg dalmatinskog svećenstva, koje je počelo izlaziti u Zadru 5. lipnja godine 1870. na talijanskom jeziku, a cilj mu je bio zagovarati, braniti i promicati interese katoličke vjere i Crkve u Južnoj Hrvatskoj. Do kraja 1877., bolje reći do Prodanova uredništva, list izlazi na talijanskom jeziku i pod nazivom *La Dalmazia Cattolica*, sljedeće dvije godine (1878.-1880.) tiska se pod dvojezičnim naslovom *La Dalmazia Cattolica* i podnaslovom *Katolička Dalmacija*, a od početka 1880. godine sasvim se pohrvaćuje i izlazi samo na hrvatskom jeziku i pod hrvatskim nazivom *Katolička Dalmacija*. Pohrvaćenje toga glasila i njegovo usmjerenje u izrazito hrvatskom nacionalnom i pravaškom duhu bio je prvi veći politički uspjeh don Ive Prodana.⁶ Drugi veliki uspjeh postigao je Prodan otvaranjem vlastite tiskare, utemeljene pod nazivom "Katolička hrvatska tiskarna", koja je započela radom u rujnu 1883. godine, čime je bila

⁴ Veličanstveni sprovod don Iva Prodana, *Hrvatska straža*, god. V/1933, br. 65, str. 10, vidi i br. 64, str. 3, 6, te br. 88, str. 4-5; Don Ivo Prodan, *Katolik*, Šibenik, god. IV/1933, br. 6, 7; Svećenik - novinar "Katoličke Dalmacije" i "Hrvatske krune", *Glas koncila*, br. 6, Zagreb 1983, str. 13.

⁵ Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Jadertina croatica. Bibliografija knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru, II. dio, časopisi i novine*, Zagreb 1954, str. 39-40, 45-46, 48-50, 50-53, 55-56, 68-71, 77-78, 80-81, 87-89, 93-94, 95; ISTI, 150 godina zadarske štampe, *Zadarska revija*, god. V/1956, br. 4, str. 238-244; Ivan A. MILIĆEVIĆ, Don Ivo Prodan i njegova ostavina, *Napredak*, Sarajevo, god. 1936, br. 1, str. 3-7.

⁶ M. DIKLJIĆ, Vjersko-politički program i stajališta lista "Katolička Dalmacija" (1870 - 1898), *Zadarska smotra*, god. XLI/1992, br. 4-5, Zadar 1992, str. 7, 8.

osigurana budućnost ne samo *Katoličke Dalmacije* nego i niza drugih pravaških listova koje je kasnije osnivao, uređivao i pokretao, a donekle i njegova osobna egzistencija.⁷

Međutim, s prvim većim uspjesima na početku osamdesetih godina došli su, kako to obično biva, i prvi neuspjesi, polemike, optužbe, napadaji i sukobi s autonomašima, Srbima i narodnjacima; sukobi s crkvenim i svjetovnim vlastima, a kao posljedica toga slijedile su mnoge prijetnje, istrage, premetačine, sudski procesi, pooštrena cenzura, zapljene i zabrane.⁸ Ipak, od svega toga Prodana je kao čovjeka, svećenika i neustrašiva borca za hrvatsku državnost, koji se nije dao ničim zaplašiti, najteže pogodila *suspensio a divinis* ili zabrana obavljanja crkvenih obreda u "svoj diecezi". Tu zabranu najprije mu je izrekao, a zatim povukao zadarski nadbiskup msgr. Petar Dujam Maupas, sklon autonomašima i austrijskoj vlasti. Pod njegovim pritiskom od Prodana su se tada morali udaljiti, bar formalno, i neki njegovi najbliži prijatelji, don Frane Uccellini i don Josip Marčelić, koji će uskoro postati biskupi, te vojni kapelan na službi u Zadru Matej Rihtarić. Svi oni u mladosti bili su skloni pravaštvu i hrvatsko-pravaškoj misli. Zbog zalaganja za glagoljicu Prodanu je *suspensio a divinis* izrekao kasnije i zadarski nadbiskup Grgur Rajčević.⁹

U svojim mladenačkim danima, osobito za vrijeme studija i prve dvije godine novinarskog rada u Zadru, dakle do godine 1880., Prodan je misaono sazrijevao pod tri snažna idejna utjecaja: prvo, pod utjecajem katoličanstva i Rimokatoličke crkve, uz pomoć koje i u kojoj se školovao za svećenika, što je uglavnom bila jedina mogućnost za većinu siromašnih i darovitih hrvatskih sinova koji nisu mogli ni pomišljati na studij u inozemstvu; drugo, pod utjecajem hrvatstva don Mihovila Pavlinovića i njegove nacionalno-integracijske ideologije, te uspjeha Narodne stranke u prvoj fazi hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji; i treće, pod snažnim utjecajem banovinskog pravaštva, osobito Ante Starčevića i Eugena Kvaternika, čije su misli na različite načine od šezdesetih godina 19. stoljeća nezadrživo prodirale u Dalmaciju, sijući sjeme pravaštva i u tom najjužnijem dijelu hrvatske države.¹⁰

Iako se prve pravaške misli javljaju među dalmatinskim Hrvatima već koncem šezdesetih godina prošlog stoljeća, prva pravaška skupina nastaje tek početkom osamde-

⁷ P. GALIĆ, *Povijest zadarskih tiskara*, str. 66-69.

⁸ O svemu tome svjedoče brojni članci u *Katoličkoj Dalmaciji*, ali i posebni Prodanovi spisi: Ivo PRODAN, *Uspomene VI. Hrvatska pored Italije*, II. izdanje, Zadar 1895, str. 255-342; ISTI, *Uspomene VII. Hrvatska iznad Italije*, Zadar 1896, str. 343-366; ISTI, *Uspomene VIII. Borba s talijanašima*, II. izdanje, Zadar 1896, str. 367-446; ISTI, *Dva dokumenta srbskih težnja u hrvatskoj zemlji*, Zadar 1879; ISTI, *La Secchia rapita ili obračun između Srba i Hrvata*, Zadar 1889, 175 str.; ISTI, *Za sjedinjenje ili nekoliko opazaka "narodnomu" proglasu*, Zadar 1885, 56 str. O sukobu s narodnjacima i Mihovилоm Pavlinovićem vidi radnju: M. DIKLIĆ, *Odnos između Mihovila Pavlinovića i Ive Prodana*, u zborniku, *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, priredio Nikša Stančić, Zagreb 1990, str. 127-135.

⁹ V. JASPRICA MAŠINAC, *Povijesna kronika ...*, str. 63, 64; K. ŠEGVIĆ, *Don Ivo Prodan ...*, str. 97-107; I. A. MILIĆEVIĆ, *Don Ivo Prodan i ...*, str. 5.

¹⁰ M. DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan ...*, str. 248. Više o pojavi prvih pravaških misli u Dalmaciji vidi u radnji: M. DIKLIĆ, *Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji*, *Radovi Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* (dalje: *Radovi ZJAZUZd*), sv. 31, Zadar 1989, str. 24-28 i d.

setih godina.¹¹ Prvi čovjek koji se u Dalmaciji svjesno i potpuno otvoreno opredijelio za pravaštvo. Stranku prava i njezin program bio je don Ivo Prodan. On početkom osamdesetih godina počinje sustavno širiti i zagovarati pravaške misli i pravaštvo, najprije kroz pisanje *Katoličke Dalmacije*,¹² a zatim i preko drugih glasila koja je pokretao, tiskao ili uređivao. Opredjeljujući se za pravaštvo, Prodan godine 1881. piše: "Dosta smo lutali tamo i ovamo, vrijeme je da se učvrstimo na čvrstoj podlozi hrvatskoga prava, da ponosno podignemo tu zastavu, da ju bez oklievanja i bez srama iznesemo narodu na vidik, da ga budimo na nov život, pa i na nove borbe."¹³ Prisjećajući se kasnije kako je u mladosti postao pravaš, Prodan tvrdi da je na njega najviše utjecao Starčević sa svojim učenjem, a posebice sa svojim uzoritim i asketskim načinom života.¹⁴

Šireći pravašku misao i okupljajući nove pristalice, Prodan sredinom godine 1883. u Zadru i zadarskim Arbanasima formira oko *Katoličke Dalmacije* prvu pravašku skupinu i sebe otvoreno naziva starčevićancem, što je izazvalo burne reakcije jer se pravaštvo u Monarhiji još uvijek smatralo nepodobnim, buntovnim i protudržavnim. Temeljnu jezgru te pravaške skupine u Dalmaciji činila su trojica istaknutih zadarskih Hrvata: novinar don Ivo Prodan, glavni urednik *Katoličke Dalmacije* i prvi pravi dalmatinski pravaš, bivši student Antun Dean, najbliži Prodanov suradnik u uredništvu navedenog lista i Pavao Luka Relja, trgovac i posjednik iz Arbanasa. Njih trojica koncem 1883. i u proljeće 1884. godine pokreću i izdaju listove *Stekliš* i *Pravaš*. To su bila prva čisto pravaška glasila u Dalmaciji, koja su zbog širenja pravaštva i pravaških misli uskoro morala prestati izlaziti.¹⁵ Na početku 1884. godine Prodan, najprije u seriji članaka pod naslovom *Naš program* a poslije i u posebno tiskanoj brošuri, objavljuje svoj politički program kojemu je on, uglavnom, ostao vjieran do kraja života. To je bio ne samo njegov politički program nego i program prve pravaške skupine, program njegova lista *Katolička Dalmacija* i ujedno politički program svih dalmatinskih pravaša, koji su se upravo počeli okupljati oko njega i njegovih glasila.¹⁶ Jedanaest godina poslije on taj vjersko-politički program ponovno tiska u svojim *Uspomenama*.¹⁷ "Godine 1884 kada se iznio ovaj program" - piše Prodan - "stranka prava novačila je jedva prve svoje borbe. Sve si onda pravaše u Dalmaciji mogao izbrojiti skoro na prste *jedne ruke*. U Zadru, bilo ih je, koji su se isticali ... samo

¹¹ M. DIKLIĆ, Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava u Dalmaciji, *Radovi ZJAZUZd*, sv. 32, Zadar 1990, str. 5-6. U svezi pojave prvih pravaških misli u Dalmaciji vidi Kvaternikova pisma Pavlinoviću: Ante PALAVRŠIĆ, Benedikta ZELIĆ, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Historijski arhiv Split, sv. 4, Split 1962, pis. br. 74, 81, 83, 85, 98, 113, str. 101-107, 108-124, 126-128, 143-145, 159-165; kao i dio Kvaternikova dnevnika u raspravi: Blaž JURIŠIĆ, Pavlinovićeve veze s pravašima. Odnos Eugena Kvaternika i Mihovila Pavlinovića, *Napredak, Hrvatski narodni kalendar, XXIII*, Sarajevo 1934, str. 79-84.

¹² O tome vidi, primjera radi, *Prodanovo pisanje u bar nekim brojevima navedenog lista: Katolička Dalmacija*, Zadar, god. XII/1881, br. 27, 84, 91, 94, 96; god. XIII/1882, br. 28, 41, 91; god. XIV/1883, br. 31, 42, 43, 45, 84; god. XV/1884, br. 1-14 i d.

¹³ *Katolička Dalmacija*, god. XII/1881, br. 84, str. 3.

¹⁴ *Katolička Dalmacija*, god. XXIV/ 1893, br. 38-39, str. 1.

¹⁵ M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u zadarskim Arbanasima*, Zadar 1892, str. 13-20. Vidi i bilj. 17.

¹⁶ [I. PRODAN], *Naš program, Katolička Dalmacija*, god. XV/1884, od br. 1 do br. 8.

¹⁷ I. PRODAN, *Uspomene I. Naš program*, II. izdanje, Zadar 1895, str. 64.

tri: urednik 'Katoličke Dalmacije', njegov nezaboravni suradnik A. Dejan i veletržac g. L. P. Relja iz Arbanasa."¹⁸

Svoj program Prodan je podijelio na dva dijela, vjerski i politički. U prvom, vjerskom i nepromjenljivom dijelu, pod naslovom *Bog*, raspravlja o Bogu i katoličkoj vjeri, a u drugom, političkom i promjenljivom dijelu programa, pod naslovom *Hrvatska*, govori o rješenju hrvatskoga državnog pitanja. Nastojeći odgovoriti na postavljeni upit što najkraće ulazi u prvi dio njegova programa, Prodan tvrdi da na to pitanje najbolje odgovara već sam naslov njegova lista - *Katolička Dalmacija* - i naslov njegova članka - *Bog*. Stoga on i piše: "Da, Bog to preizvrstno Biće ... Bog i njegova slava, Bog i spasenje duše, to je prvi i najpoglavitiји dio našega programa."¹⁹

Bog je za don Ivu Prodana izvorište, stožer, svrha i smisao cjekolupnog ljudskog postojanja i djelovanja. On mu je prvo počelo, prvi princip, prvo ishodište, prvi zakon i ravnalo svijeta. Bog mu je prva i prava bit svega bivstvjućega. On mu je, najkraće rečeno, tvorac, prapočelo ili bitak kozmosa. Zbog toga Prodan u svom programu Boga i katoličku vjeru postavlja na prvo mjesto. Oni su mu prije i iznad svega, pa čak prije i iznad hrvatske nacije i države, za koje se u životu najviše zalagao i borio. Iz takvog shvaćanja Boga i vjere postaje nam jasnije temeljno Prodanovo programsko načelo koje glasi: "Najprije Bog, najprije vjera, pa domovina". Ljubav prema narodu i domovini mora biti podređena neiscrpnj ljubavi prema Bogu i katoličkoj vjeri, jer su mu oni vrhovna ljubav kojoj svi ljudi trebaju težiti. Dakle, Bog i rimokatolička vjera, koju Prodan smatra jedinom istinskom i pravom vjerom, uvijek su mu na prvom mjestu. Takvo postavljanje, takav primat Boga i vjere za Prodana je tek onaj pravi poredak, pravi red stvari, koji nikada ne treba mijenjati, jer bez pravog vjeroljublja nema ni pravog domoljublja. Stajalište o primatu Boga i katoličke vjere nad nacijom i domoljubljem dade se lakše shvatiti ako znamo da je Prodan, bez obzira što se bavio novinarstvom i politikom, po svom temeljnom obrazovanju i zvanju bio svećenik koji se odgajao i školovao u duhu Rimokatoličke crkve."²⁰

Nakon sažeto iznesena vjerskog dijela programa Prodan mnogo opširnije iznosi i obrazlaže svoj politički dio programa, kojeg podvodi pod riječ *Hrvatska*. Što to, zapravo, znači? To znači da don Ivo Prodan i njegova pravaška skupina, kao i njihovo glasilo *Katolička Dalmacija*, u središte svoga političkog programa postavljaju Hrvatsku i rješenje njezina državnog pitanja, odnosno stvaranje jedinstvene, samostalne i suverene hrvatske države pod dinastijom Habsburgovaca. Pojašnjavajući kako je bit prvoga dijela programa Bog i katolička vjera, a drugoga hrvatstvo i Hrvatska, Prodan tvrdi kako su "Bog i Hrvatska, vjera i domovina; postojbina nebeska i postojbina zemaljska" oni ideali kojima treba težiti svaki dobar katolik i pravi Hrvat."²¹

Neovisno o prirodnom pravu, koje je oduvijek bilo sastavnica klasičnog pravaštva, Prodan se u svom programu zalaže za takvo preuređenje Austro-Ugarske Monarhije u ko-

¹⁸ ISTO, str. 9, 10.

¹⁹ ISTO, str.13-16.

²⁰ ISTO, str.14-18.

²¹ ISTO, str. 17, 18.

jem bi Hrvatska, pored Ugarske i Austrije, postala treća državna cjelina. Drugim riječima, on je bio za trijalistički državni ustroj koji bi se temeljio na državotvornosti povijesnih naroda u Monarhiji. Tražeći u svezi s time odgovor na bitno pitanje što tražimo i čemu težimo, Prodan odgovara : “Ono što nas po pravu i pravici ide i što smo faktično nekad bili, a sada smo samo dielomice, naime težimo: *dopuštenim sredstvima, za uspostavljanjem ujedinjene i samostalne Hrvatske, pod slavnom krunom Habsburgovaca.*”²² Prodan dalje tvrdi kako je to oduvijek bio, jest i bit će naš politički program, a zatim doslovce kaže: “Kad se hrvatski kralj bude krunio krunom hrvatskih kraljeva... kad stečemo svoju podpunu nezavisnost, u zakonarstvu i upravi, kad budemo imali svoj posebni stieg i grb, kad budemo kovali hrvatski novac. kao što ga kuje sada Magjarska, kad budemo imali svoju vojsku, svoje posebne poklisare po inozemstvu kad budemo u jednu rječ faktično, kao što smo sada pravno, država o sebi; onda će se izpuniti naš program.”²³

U nastojanju da ispuni i ozbilji svoj program, to jest da stvori jedinstvenu, suverenu i samostalnu hrvatsku državu, Prodan uvjetno prihvaća okvir Monarhije, dinastiju i trijalizam i uporno se poziva na povijesno hrvatsko državno pravo, osobito na temeljne zakone hrvatskoga državnog ustava, što je za njega jedno te isto, a najviše na ugovor s Kolomanom iz 1102., Sporazum s Ferdinandom I. iz 1527., Hrvatsku pragmatičku sankciju iz 1712. i Krunidbenu zavjericu Franje Josipa I. iz godine 1867. Osim navedenih, on u prilogu svom političkom programu donosi i niz drugih dokumenata kao dokaz o samostalnosti i suverenosti Hrvatske, koja je nakon izumiranja domaće vladarske loze stupila samo u personalnu uniju s Ugarskom i Austrijom.²⁴

Poslije iznošenja i komentiranja temeljnih zakona hrvatskog ustava, Prodan se ukratko osvrće na Austro-ugarsku nagodbu od 1867. i Hrvatsko-ugarsku nagodbu iz 1868. godine. Prva mu je dvojbene pravne vrijednosti jer je, među ostalim, sklopljena i u ime Hrvatske, ali bez sudjelovanja Hrvata, a druga za njega nema nikakve pravne valjanosti jer je sklopljena bez sudjelovanja Dalmacije, Istre, Krajine, Turske Hrvatske i ostalih dijelova Bosne i Hercegovine. Iako je postala temeljni zakon na osnovu kojeg je Monarhija podijeljena na dva dijela, austrijski i ugarski, Austro-ugarska nagodba, po Prodanovu mišljenju, ne može biti “pravi zakon” najviše zbog toga što uništava stari hrvatski ustav, hrvatsku državnost, i što Hrvatsku srozava s normalne državne razine na položaj nekakve drugorazredne područne države u kojoj vrhovnu vlast imaju Mađari. A što se tiče Hrvatsko-ugarske nagodbe, koja po njemu nema nikakve pravne valjanosti, osobito zbog toga jer je Mađari stalno krše, smatra da je dužnost svih pravih Hrvata raditi na tome da se ona što brže uništi kako bi se Hrvatska što prije osovala na vlastite noge.²⁵

Na kraju svojega programa i proučavanja odnosa između Ugarske, Austrije i Hrvatske don Ivo Prodan pravilno zaključuje: “Dakle, saberemo li sve u malo rieči, vidi se jasno ko sunce, da, ili mi proučavali odnošaje napram Magjarima, ili ih učili napram slavnoj

²² ISTO, str. 21.

²³ ISTO, str. 21, 22.

²⁴ ISTO, str. 23-58.

²⁵ ISTO, str. 49, 62-63.

vladarskoj porodici, nahodimo gdje Hrvatska napram njima stoji, po pravu, *to u zakonarstvu, to u upravi, sudu, vojničtvu i financijalnim poslima, ko sasma autonomna država.*²⁶ Taj je program, zaključuje na kraju Prodan, crpljen iz "dna duše našega po sreći većinom katoličkoga i hrvatskoga naroda, program koji je željeti, da svi, radi boljka vjere i domovine, upišemo na svoj barjak i svim ga svojim silama branimo, makar nas i života stalo, program napokon koji se vas sabire u dvie same rieči, nu dvie svakomu katoliku i Hrvatuu svete, premile i sladke, zlatne rieči: *Bog i Hrvatska*".²⁷

Iz dosad navedenoga jasno se vidi da je temeljni cilj Prodanova političkog programa bio rješenje hrvatskoga državnog pitanja, odnosno stvaranje jedinstvene hrvatske države pod geslom *Bog i Hrvatska*, makar i u okviru Habsburške Monarhije, u njezinu trijalističkom preustroju, naravno ako to u datim povijesnim okolnostima ne bi bilo moguće postići na drugačiji način i izvan toga državnog okvira. Potrebno je kazati da je Prodan sa svojom pravaškom skupinom, za razliku od banovinskih pravaša i Ante Starčevića, koji je uvijek odlučno odbacivao sve bečke trijalističke najave i ponude, prihvaćao trijalizam već početkom osamdesetih godina i naivno vjerovao u njegovo ostvarenje od strane dinastije i drugih vladajućih krugova u Beču.²⁸

Prema tome, prvi dalmatinski pravaši na čelu s Prodanom vjerovali su, unatoč toliko lošega povijesnog iskustva, da se stari hrvatski ustav, odnosno stara hrvatska državnost, može ostvariti legalnim putem u Habsburškoj Monarhiji tako što će Hrvatska na miran način, kroz trijalističko preuređenje države, postati treća državna jedinica, sasvim ravnopravna Austriji i Ugarskoj. Postavlja se logičan upit je li Prodanu okvir, dinastija i trijalizam bio konačni cilj, kako bi se lako moglo zaključiti iz njegova programa, ili samo paravan iza kojeg je vješto prikrivao svoje krajnje namjere, svoj konačni cilj - stvaranje potpuno samostalne i suverene hrvatske države. Iako se Prodan o tome osjetljivom pitanju iz razumljivih razloga nije otvoreno izjašnjavao, ipak možemo reći da mu je trijalizam već tada bio samo sredstvo za ozbiljenje konačnog cilja. Uostalom, on je i mogao javno obznaniti svoj program deset godina prije banovinskih pravaša baš zbog toga što je u njemu prihvaćao okvir Monarhije, dinastiju i trijalizam.

No, bez obzira na to kako je zamišljao samostalnu Hrvatsku, treba posebice naglasiti da Prodan tu samostalnost ni u svom programu a ni kasnije nikada nije zamišljao u zajednici s drugim južnoslavenskim narodima na Balkanu. Njega je poglavito interesiralo hrvatstvo i Hrvatska, ako mora u okviru, a ako ne onda izvan toga državnog okvira, ali uvijek kao samostalna i suverena hrvatska država. A to je, dobro znamo, bio vjekovni san ne samo svih pravaša nego cjelokupnoga hrvatskog pućanstva. Kako je vidljivo iz dosadašnje analize, bit Prodanova vjersko-političkog programa iz godine 1884. možemo ukratko svesti na Boga i katolićki vjeru, hrvatstvo i Hrvatsku, okvir i dinastićnost, te

²⁶ ISTO, str. 60.

²⁷ ISTO, str. 64.

²⁸ ISTO, str. 22; Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, str. 288, 289.

državni trijalizam, a naslućivala se i puna samostalnost i suverenost hrvatske države, čemu je i on kao pravaš nepobitno težio.²⁹

Kao nadopunu svoga programa Prodan odmah u *Katoličkoj Dalmaciji* objavljuje novu seriju članaka u kojima iscrpno piše o opsegu, pučanstvu i granicama ujedinjene Hrvatske.³⁰ I tu seriju članaka, pod naslovom *Obseg ujedinjene Hrvatske*, objavio je kasnije u svojim *Uspomenama*.³¹ U njoj Prodan raspravlja o Hrvatskoj u užem i Hrvatskoj u širem smislu, nastojeći odgovoriti na bitno pitanje: "Kojemu prostoru zemalja odgovara iztaknuto hrvatsko pravo?"³²

Odgovarajući na postavljeni upit, Prodan tvrdi da uža Hrvatska nedvojbeno obuhvaća Trojednu Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, te Rijeku, Međimurje, dio Istre, Kranjske i Tursku Hrvatsku pod kojom podrazumijeva Bosnu do Vrbasa. Takva Hrvatska imala bi površinu od 66 602 četvorna kilometra i preko tri milijuna stanovnika, te bi po prostoru i po pučanstvu bila veća od mnogih onovremenih europskih država, primjerice Belgije, Crne Gore, Danske, Nizozemske, Srbije i Švicarske. Međutim, i to nije sve, kaže Prodan, jer Hrvatska u širem smislu, Velika Hrvatska, obuhvaćala bi pored Hrvatske u užem smislu još i Bosnu od Vrbasa do Drine, Hercegovinu i cijelu Istru. A što se tiče Slovenaca i slovenskih zemalja on ih nije, kao što su to činili banovinski pravaši i Starčević, izravno uvrstio u opseg i granice ujedinjene Hrvatske, ali je priželjkivao njihovo oslanjanje na hrvatsko povijesno državno pravo i dobrovoljno priključenje Hrvatskoj. Prema tome, ako bismo sve zbrojili i uzeli u obzir Prodanova Hrvatska u širem smislu, takozvana Velika Hrvatska, zauzimala bi prostor od Jadranskog mora do Dunava i Drine, te od Mure do Bojane i imala bi površinu od 125 726 četvornih kilometara i oko pet milijuna stanovnika (5 060 094). Eto, to bi po njegovu mišljenju bio optimaln opseg ujedinjene Hrvatske ili prostor kojemu bi najbolje odgovaralo hrvatsko državno pravo.³³

Nakon rasprave o programu, opsegu i granicama Hrvatske Prodan govori ukratko *O domovini i značaju*, navodeći doslovce pojedine misli istaknutih svjetskih i domaćih pisaca i filozofa.³⁴ Te misli uglavnom potvrđuju njegovu temeljnu tezu, iznesenu već u vjerskom dijelu programa, po kojoj je, nakon ljubavi prema Bogu i katoličkoj vjeri, "najljepša i najsvetija" ljubav prema domovini. Ali, da bi se došlo do te domovine, tvrdi Prodan, hoće nam se značajeva, odnosno čvrstih, karakternih i moralnih ljudi, spremnih da uzdignu, zadrže i obrane svoju domovinu.³⁵

Zalažući se za ujedinjenje svih dijelova svoje nesretno razjedinjene domovine u jedinstvenu državu Hrvatsku, pa makar i u okviru trijalističke Austro-Ugarske, Prodan nije vidio ili nije htio vidjeti prekid kontinuiteta hrvatske državnosti od strane vladajuće dinas-

²⁹ M. DIKLIĆ, Vjersko-politički program ..., str. 11-13.

³⁰ [I. PRODAN], Obseg ujedinjene Hrvatske, *Katolička dalmacija*, god. XV/1884, od br. 9 do br. 14.

³¹ I. PRODAN, *Uspomene II. Obseg ujedinjene Hrvatske*, II. izdanje, Zadar 1895, str. 65-88.

³² ISTO, str. 67.

³³ ISTO, str. 65-68.

³⁴ I. PRODAN, *Uspomene III. O domovini i značaju*, III. izdanje, Zadar 1895, str. 91-103.

³⁵ ISTO, str. 91-93, 99.

tije Habsburgovaca i njihovih prethodnika.³⁶ To je najviše došlo do izražaja u njegovu spisu *Hrvatsko državno pravo*, u kojem se uporno zalagao za kontinuitet hrvatske državnosti, ustrajno dokazujući tisućljetnu neprekinutost hrvatske državne opstojnosti. Time je Prodan htio samo osnažiti svoj temeljni zahtjev o pravu Hrvata na ujedinjenje i ponovno stvaranje samostalne države, pa i pod Habsburgovcima.³⁷ Po njegovu mišljenju "Narod je slobodan i samostalan, ili ako ima svoje državne granice, sa stožerom domaće vladalačke loze; ili ako živi slobodan u zadruzi drugih naroda, koji imaju zajedničkog vladara. Hrvatski je narod to oboje proživio."³⁸

Nakon što je, kako sam kaže, nepobitnim povijesnim činjenicama dokazao da Hrvat ima svoje čisto i "neoskvrnjeno hrvatsko državno pravo, koje mu jamči obstanak, po komu mora da bude svoj u svomu; mora da sam raspolaže svojom krvlju i svojim radom"³⁹ - Prodan na kraju poručuje: "Hrvatski narode! Probudi se, digni se, bori se za tvoju nesretnu hrvatsku domovinu pod nepredobitnim barjakom prava, koje ti je razvio Dr. Ante Starčević, koji ti je spasio hrvatsko ime. Boreć se uztrajno i dosljedno i na te će sinuti sunce slobode, jer nije moguće da samo u Hrvatskoj pravica i istina ostanu zauvijek zakopani."⁴⁰

Uz svakodnevne sukobe sa Srbima i autonomašima, o čemu bi trebalo posebice pisati, pravaštvo se osamdesetih godina 19. stoljeća u Prodanovoj vjersko-političkoj interpretaciji sve više širilo u Dalmaciji. Sa širenjem pravaštva, razumljivo, rastao je i Prodanov politički utjecaj među hrvatskim pučanstvom pokrajine, što se nije sviđalo ni svjetovnim ni crkvenim vlastima, pa ni starim narodnjacima, koji su u budućoj dalmatinskoj Stranci prava naslućivali glavnog konkurenta u izbornim borbama. Dakle, sustavno širenje pravaških misli, djelovanje prve pravaške skupine, objavljivanje posebnoga vjersko-pravaškog programa, zagovaranje kontinuiteta hrvatskoga državnog prava i hrvatske državnosti, utemeljenje vlastite tiskare, osnivanje i pokretanje prvih pravaških glasila i Prodanov sve veći politički utjecaj, osobito među mlađim svećenstvom i učiteljstvom, toliko je zasmetalo nekim članovima stare Narodne stranke da je ubrzo došlo do sukoba između narodnjaka i pravaša.⁴¹

U proljeće godine 1884. došlo je do otvorenog sukoba između don Mihovila Pavlinovića, glavnog ideologa i čelnika Narodne stranke, i don Ive Prodana, vode dalmatinskih pravaša, i njihovih brojnih pristalica diljem Dalmacije. Sukob je započeo preko osobnih pisama i stranačkog tiska, koji je objavljivao brojne prosvjede i pouzdanice, a nastavio se preko posebno tiskanih brošura, Pavlinovićeve *Hrvatskih razmišljaja*⁴² i pravaškog

³⁶ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, str. 288, 289.

³⁷ I. PRODAN, *Uspomene IV. Hrvatsko državno pravo*, III. izdanje, Zadar 1895, str. 105-154.

³⁸ ISTO, str. 109.

³⁹ ISTO, str. 151.

⁴⁰ ISTO, str. 154.

⁴¹ Više o tome sukobu vidi u već citiranoj radnji: M. DIKLIĆ, Odnos između Mihovila Pavlinovića i Ive Prodana, str. 127-135.

⁴² Mihovil PAVLINOVIĆ, *Hrvatski razmišljaji*, Zadar 1884, 39 str.

odgovora u knjižici *Razmišljaji i istina*.⁴³ Iako je taj sukob imao i političku dimenziju, u njemu se nije radilo toliko o političkim i ideološkim razlikama, jer Pavlinović je bio jedan od idejnih prethodnika Prodanova pravaštva, koliko se u zaleđu radilo o tome da se iz Prodanovih ruku istragne *Katolička Dalmacija* i preuzme većinsko vlasništvo nad njegovom tiskarom. Naravno, da bi to, da se ostvarilo, imalo teške političke posljedice za prve dalmatinske pravaše, jer bi Prodan sa svojom pravaškom skupinom bio potisnut iz žarišta političkih zbivanja, a cjelokupna hrvatska politika u Dalmaciji i dalje bi bila prepuštena Narodnoj stranci i njezinim čelnicima.⁴⁴

Sukob Pavlinović - Prodan, koji na svoj način svjedoči o snazi dalmatinskog pravaštva sredinom osamdesetih godina, ubrzo se smirio, ali je potihom potrajao sve do Pavlinovićeve smrti 1887. godine. I poslije toga Prodan je nastavio s oštrom kritikom Narodne stranke, njezinih prvaka, programa i ukupne politike, a posebice oštro kritizirao je narodnjački oportunistički i zanemarivanje temeljnog pitanja o sjedinjenju. Ta kritika vidljiva je u gotovo svakom broju *Katoličke Dalmacije*, a osobito je izražena u Prodanovu spisu *Za sjedinjenje ili nekoliko "opazaka" narodnomu proglasu*.⁴⁵

II.

Do početka devedesetih godina 19. stoljeća, pored Prodanove vjersko-pravaške skupine, javlja se u Dalmaciji Trumbić-Supilova liberalna pravaška skupina i Hrvatski klub Jurja Biankinija, koji izrasta iz radikalnog krila Narodne hrvatske stranke. Te tri pravaške skupine ujedinjuju se na Osnivačkoj konferenciji u Zadru 22. kolovoza godine 1894. u jedinstvenu dalmatinsku Stranku prava.⁴⁶ Na Konferenciji ujedinjenja u Zadru dalmatinski pravaši raspravljali su o programu banovinske Stranke prava i donijeli posebnu *Uredbu rada*, temeljni dokument o osnutku i ustroju Stranke prava u Dalmaciji.⁴⁷

Iako Prodan nije bio posve zadovoljan ni programom, ni *Uredbom rada*, a ni načinom na koji je pod vodstvom Hrvatskog kluba bilo izvedeno ujedinjenje, o čemu ima naznaka u onovremenom tisku, on je do godine 1898. nastavio djelovati u toj jedinstvenoj Stranci prava u kojoj je bio samo član Središnjeg odbora. Prvi predsjednik nove dalmatinske pravaške stranke postao je stari Kažimir Ljubić, dopredsjednik je bio Nikola Dapar i tajnik dr. Josip Paštrović, a glavnu riječ u njoj vodili su Biankini, Trumbić i Supilo, što je dodatno povećalo nezadovoljstvo prvoga i najzaslužnijega dalmatinskog pravaša don Ive Prodana. Kada se početkom devedesetih godina u Banskoj Hrvatskoj jače očitivalo "mo-

⁴³ [...], *Razmišljaji i istina*, Zadar 1884, 45 str.

⁴⁴ M. DIKLIĆ, Odnos između Mihovila Pavlinovića i Ive Prodana, str. 133, 134.

⁴⁵ [I. PRODAN], *Za sjedinjenje ili nekoliko opazaka "narodnomu" proglasu*, Zadar 1885, 56 str.

⁴⁶ M. DIKLIĆ, *Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava* ..., str. 84-104.

⁴⁷ ISTI, Jedan dokument o nastanku i organizaciji Stranke prava u Dalmaciji, *Radovi* Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru (dalje: *Radovi ZPZHazuZd*), sv. 35, Zadar 1993, str. 243-251; Usp. rukopis *Prevremena Uredba rada Stranke prava u Dalmaciji*, koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu (dalje: SKSt), Osobni arhivski fond (Arhiv) A. Trumbić, M. 433/1, 4 str.

derno” pravaštvo Prodan ga, slijedeći stari duh klasične pravaške misli, prvi oštro kritizira. Ali, nakon rascjepa među banovinskim pravašima, do kojega je došlo u listopadu 1895. godine, Prodan se sa svojom skupinom, slijedeći staroga i bolesnog Starčevića, ipak stavio na stranu Josipa Franka i njegove Čiste Stranke prava.⁴⁸

Većina dalmatinskih pravaša pod utjecajem Ante Trumbića zauzela je neutralno stajalište prema oportunističkom “modernom” pravaštvu i rascjepu u banovinskoj Stranci prava, premda su od prvoga trenutka bili bliži domovinašima nego frankovcima. Ne opredijelivši se u nastalom pravaškom sporu u Banovini ni za jednu ni za drugu stranu, odnosno ni za domovinaše ni za frankovce, dalmatinski su pravaši pokušali na taj način očuvati jedinstvo u vlastitim stranačkim redovima i ujedno izvršiti dodatni pritisak na zavađene frakcije u Banskoj Hrvatskoj da se ponovo ujedine u jednu zajedničku Stranku prava. To stajalište dalmatinskih pravaša bilo je više puta razmatrano i službeno potvrđeno na skupštinama Stranke prava, koje su se prvih godina u pravilu održavale jednom godišnje u Splitu.⁴⁹

Takvim držanjem i neutralnim stajalištem dalmatinskih pravaša prema stranačkom rascjepu u Zagrebu i frakcijskim borbama za Starčevićovo političko naslijeđe bio je nezadovoljan don Ivo Prodan, koji je sa svojim pristalicama više puta pokušavao navesti mladu dalmatinsku Stranku prava, osobito na općim godišnjim stranačkim skupštinama, da prekine neutralnost i podupre dr. Josipa Franka i njegovu Čistu stranku prava. Za razliku od njega Frañ Supilo, iako je podupirao Trumbića i službeno usvojeno neutralno stajalište svoje stranke, bio je bliži domovinašima i matici Stranke prava, koja se okupljala oko novopokrenutog glasila *Hrvatska domovina*. Prodanovo nezadovoljstvo kulminiralo je na godišnjoj Skupštini dalmatinske Stranke prava, održanoj koncem kolovoza i početkom rujna 1898. godine u Splitu, na kojoj je još jednom bio potvrđen raniji stav o neutralnosti dalmatinskih pravaša. Na toj Skupštini bila je odbačena *Rezolucija Mjesnog odbora Stranke prava u občini Zadarskoj*, kojom se osuđivalo domovinaše, a podržavalo frankovce i tražilo od nazočnih skupštinaru da odobre i podupru rad Čiste stranke prava, nakon čega je nezadovoljni Prodan sa svojim istomišljenicima demonstrativno napustio Skupštinu. To je bila neposredna najava i početak rascjepa u dalmatinskoj Stranci prava do kojeg je uskoro došlo.⁵⁰

Nezadovoljan odlukama tek minule pravaške Skupštine u Splitu, ali i svojim utjecajem i statusom u stranci, Prodan je odlučio da sa svojim istomišljenicima, takozvanim “čistim” pravašima, sazove posebnu konferenciju dalmatinskih starčevićanaca na kojoj bi se na posve drugačiji način raspravljalo o stanju u Stranci prava u Dalmaciji i odnošajima dalmatinskih pravaša prema pravaškim strankama u Banskoj Hrvatskoj i drugim hrvat-

⁴⁸ M. DIKLIĆ, Pojava pravaštva i nastanak Stranke prava ..., str. 36-40, 97-104.

⁴⁹ O stajalištima dalmatinskih pravaša prema rascjepu u banovinskoj Stranci prava i dokumentima koji o tome govore više vidi u raspravi: Julije GRABOVAC, Dalmatinski pravaši prema oportunističkom “modernom pravaštvu” i raskolu u banovinskoj Stranci prava, *Radovi 7*, Pedagoška akademija Split, Split 1965, 51 str.

⁵⁰ M. DIKLIĆ, Prva konferencija “starčevićanaca” u Dalmaciji, *Radovi ZPZHazuZ*, sv. 34, Zadar 1992, str. 181-195.

skim zemljama.⁵¹ Prva konferencija dalmatinskih starčevićanaca, koju je organizirao don Ivo Prodan, održana je 19. listopada 1898. godine u velikoj dvorani Hrvatske čitaonice u zadarskim Arbanasima.⁵²

Prvu konferenciju "čistih" starčevićanaca u Dalmaciji, odnosno dalmatinske Čiste stranke prava, službeno je otvorio posjednik Šime Ćurković, a njezinim radom ravnao je don Pavao Zanki, nadžupnik Nina, po godinama jedan od najstarijih dalmatinskih pravaša. Nakon izbora predsjedavajućega i njegovih uvodnih riječi, nazočni pravaši bili su pobliže upoznati s najnovijom djelatnošću Mjesnog odbora Stranke prava u Zadru, s tijekom događanja na nedavnoj Skupštini dalmatinske Stranke prava u Splitu, te s povodom i uzrocima koji su doveli do odvajanja i održavanja posebnog sastanka dalmatinskih "čistih" starčevićanaca.⁵³

Osudujući domovinaše i podupirući frankovce, na Konferenciji su govorili mnogi pravaši iz sjeverne Dalmacije, a najviše sam don Ivo Prodan koji je, izazivajući rascjep i oponašajući Franka, pokušao igrati njegovu ulogu u Dalmaciji. On je najprije dugo raspravljao o "značaju i značajevima", odnosno o ljudskom moralu, poštenju, časti, dostojanstvu, savjesti, postojanosti, iskrenosti, plemenitosti, upornosti, dužnosti i istinitosti, pravdi itd., utvrdivši kako u Dalmaciji, kolijevci hrvatske države, ne manjka pravih značajeva, istinskih kremenjaka i "moralnih klisurina". Govoreći o unutarnjim odnosima u dalmatinskoj Stranci prava, Prodan tvrdi da se loše počelo još godine 1894. kada su se dalmatinske pravaške skupine prvi put ujedinile u zajednički stranku. On je protiv suradnje pravaša s narodnjacima i Srbima, koje ne priznaje, kao i protiv bilo kakvih izbornih kompromisa sa starom Narodnom hrvatskom strankom. Ocjenjujući stanje u dalmatinskoj Stranci prava veoma lošim, Prodan smatra da i u njoj sve više prevladava podvojenost, zlo i bezvlađe, a zato najviše krivi vodeće dalmatinske pravaše oko Trumbića i Biankinija. Odlazeći u drugu krajnost, on je krivio sve one koji se nisu slagali s njegovim poimanjem "čistog" pravaštva i koji nisu u Banovini bezuvjetno podupirali Frankovu Čistu stranku prava.⁵⁴

U raspravi o odnošaju dalmatinske Stranke prava prema drugim strankama u Banjskoj Hrvatskoj govorilo se vrlo opširno, a najopširniji je opet bio Ivo Prodan. On je nezadovoljan odlukama pravaških skupština u Splitu o neutralnosti, a posebice nezadovoljan odbijanjem zahtjeva zadarskih pravaša da se osudi matica Stranke prava u Banovini, žestoko napadao i osuđivao domovinaše, a hvalio i podupirao frankovce. To isto činio je Prodan i u glasilima koja je izdavao i uređivao, pozivajući se na Starčevića i Kvaternika, iako su baš frankovci ponajviše izokrenuli Starčevićevo i Kvaternikovo originalno učenje i bili glavni krivci za nastali rascjep u pravaškim redovima. Unatoč tome, za njega je u

⁵¹ *Katolička Dalmacija*, god. XXIX/1898, br. 17, str. 1.

⁵² Opširno izvješće o radu Konferencije donosi *Hrvatska kruna*, god. VI/1898, od br. 18 do br. 23. Isti tekst tiskan je i u posebnoj brošuri: [I. PRODAN], *Konferencija starčevićanaca na 19 listopada 1898 u Arbanasima* (dalje: *Konferencija starčevićanaca ...*), Zadar 1898, 44 str.

⁵³ [I. PRODAN], *Konferencija starčevićanaca ...*, str. 3-5.

⁵⁴ ISTO, str. 12-16.

Hrvatskoj postojala samo jedna prava pravaška stranka koju nedvojbeno treba poduprijeti, a to je bila Čista stranka prava u kojoj se nalazio i zavedeni stari Ante Starčević. Domovinaši u matici Stranke prava, po Prodanovu mišljenju, i nisu više pravi pravaši jer su tobože iznevjerili svoga vođu, odrekli se starih pravaških načela i nastavili ranije započetu suradnju s Neodvisnom narodnom strankom i njezinim čelnicima. Na temelju proizvoljno odabranih činjenica on zaključuje da dobro prevladava kod "čistih" pravaša, a zlo kod domovinaša, koji su se nakon rascjepa sasvim "poobzorašili". Zato poziva nazočne pravaše da prihvate *Rezoluciju Mjesnog odbora* zadarskih pravaša, što su oni i učinili, i tako podupru Frankovu Čistu stranku prava u Banskoj Hrvatskoj, jer neutralnost i nemiješanje dalmatinskih pravaša, po njegovu mišljenju, više nemaju nikakva smisla i mogu samo štetiti općoj hrvatskoj stvari.⁵⁵ Don Ivo Prodan je, kao i mnogi drugi pravaši, bio u velikoj zabludi kada je mislio da je prava Stranka prava samo ona stranka za koju se pred kraj života opredijelio stari i bolesni Starčević, zaveden od Josipa Franka i njegovih pristalica. Zapravo, prave Stranke prava nije više ni bilo. Nju je sasvim dokrajčilo "moderno" pravaštvo početkom devedesetih godina 19. stoljeća, koje s originalnim klasičnim pravaštvom nije imalo nikakve bitne veze, a rascjep među pravašima u Banovini godine 1895. označava samo njezin konačni rasap i formalni kraj. Na kraju Prve konferencije dalmatinskih starčevićanaca izabran je Odbor rada Čiste stranke prava za Dalmaciju u koji su ušli don Ivo Prodan, don Ante Liepopili, don Ivo Bojanić, don Pavao Zanki, dr. Petar Baturić, Pavao Roca i Pavao Luka Relja. Njihov neposredni zadatak bio je da Prodanov list *Hrvatsku krunu* što prije pretvore u glasilo Čiste stranke prava, da se brinu o realizaciji usvojenih zaključaka, a osobito da, uz već postojeći stranački ustroj, popravljaju, kontroliraju i vode sve poslove nove stranke dok se u njoj ne izvrši potrebna evolucija i provede potpuna stranačka "organizacija u smislu čisto Starčevićanskih načela".⁵⁶ Na prvoj sjednici Odbora rada, održanoj 15. prosinca 1898. godine u Zadru, za predsjednika Odbora i novoutemeljene stranke izabran je liječnik dr. Petar Baturić, za dopredsjednika don Pavao Zanki, a za tajnika trgovac Pavao Luka Relja. Time je i formalno bila ustrojena Čista stranka prava u Dalmaciji, u zaleđu koje je sve konce vukao Prodan, jer ona je prvenstveno njegovo djelo.⁵⁷

Prvu ozbiljniju praktičnu provjeru vlastitih političkih snaga i mogućnosti doživjeli su dalmatinski "čisti" pravaši na čelu s Prodanom na izborima za Dalmatinski sabor potkraj 1901. godine, kada su izborili tri zastupnička mandata. Međutim, kratko vrijeme prije tih izbora održali su Drugu konferenciju svoje stranke koja u organizacijskom smislu predstavlja značajan korak naprijed.⁵⁸

Druga konferencija čiste stranke prava održana je pod predsjedavanjem dr. Petra Baturića 11. rujna 1901. godine u velikoj dvorani Hrvatskog sokola u Zadru. Na njoj je

⁵⁵ ISTO, str. 24-41.

⁵⁶ ISTO, str. 42-44.

⁵⁷ *Hrvatska kruna*, god. VI/1898, br. 33, str. 2.

⁵⁸ Više o tim saborskim izborima i Drugoj konferenciji "čistih" pravaša vidi u *Hrvatskoj kruni*, god. IX/1901, od br. 47 do br. 72.

bilo preko 100 sudionika, a banovinske "čiste" zastupali su pisac Eugen Kumičić i ing. Köhler. Raspravljalo se o dotadašnjem djelovanju Odbora rada, o stranačkom glasilu *Hrvatskoj kruni*, o organizaciji Čiste stranke prava u Dalmaciji, o izborima za Dalmatinski sabor, a bilo je i slučajnih prijedloga.⁵⁹ Na konferenciji je usvojeno nekoliko značajnih rezolucija među kojima se posebice ističe Prodanova *Rezolucija o glagoljici* i *Rezolucija o Zadru* Pavla Luke Relje. U prvoj se Prodan zalaže da se pitanje glagoljice uvrsti u stranački program, da se za nju pridobiju svi društveni staleži i da joj se preko Sabora izbori dolično mjesto u "pouci kod svih pučkih i srednjih škola u Dalmaciji". U drugoj, pak, Relja ustaje protiv neprirodnoga političkog stanja i autonomaskog nasilja u glavnom gradu pokrajine, te se zalaže za hrvatstvo i hrvatski Zadar.⁶⁰ I tom prigodom don Ivo Prodan je pokazao da je veliki znalac i borac za glagoljicu, zbog čega je teško ispaštao od najranije mladosti. On je, kako znamo, o glagoljici i pravu Hrvata na njezinu uporabu napisao bezbroj članaka, rezolucija i prosvjeda, a tiskao je i dvije opširne studije: *Borba za glagolicu* i *Je li glagolica pravo svih hrvata*. Prvu je objavio godine 1900., a drugu 1904. u Zadru.⁶¹

U raspravi o programu stranke, kada su se čuli i glasovi izvan okvira, Prodan je tobože bio protiv pravaško-obzoraškog programa ili programa sjedinjene koalicije iz 1893. godine, a zalagao se za pravaški program od 26. lipnja 1894., iako se u biti radilo o jednomu te istom programu. Na kraju rasprave on je predložio, a nazočni prihvatili sljedeći zaključak: "Čista stranka prava u Dalmaciji smatra se solidarnom i jedinstvenom sa čistom strankom prava u Banovini i u svim ostalim hrvatskim zemljama. Što se tiče stilizacije programa, taktike i svih slučajnih nesuglasica, to će se uzeti u pretres i bratski riješiti dogovorno između središnjih odbora stranaka."⁶² Time je proces odvajanja Prodanove Čiste stranke prava od matice Stranke prava u Dalmaciji, koji je započeo još 1898., bio u potpunosti dovršen 1901. godine.

Na Drugoj konferenciji dalmatinskih "čistih" pravaša u Zadru bio je najprije izabran poseban Odbor od pet lica na čelu s don Ivom Bojanićem, koji je imao zadaću da naknadno izradi uredbu ili pravilnik o radu stranke.⁶³ Zatim je izabran Središnji odbor od devet članova, sa zadaćom da upravlja Čistom strankom prava u Dalmaciji, i Kandidacijski odbor također od devet članova, koji je imao zadaću da predlaže kandidate i zajedno sa Središnjim odborom u ime stranke vodi nastupajuće izbore za Dalmatinski sabor. U sva tri odbora Prodan je bio član i imao je odlučujuću riječ. Uz njegovu suglasnost za predsjednika Središnjeg odbora Čiste stranke prava izabran je ugledni splitski liječnik dr. Niko Marinković, dopredsjednik je opet postao don Pavao Zanki, a tajnik Pavao Roca.⁶⁴ Kandidacijski

⁵⁹ Vidi *Hrvatsku krunu*, god. IX/1901, br. 47, str. 1. ili posebnu brošuru: [I. PRODAN], *Druga konferencija Čiste stranke prava*, Zadar 1901, 49 str.

⁶⁰ [I. PRODAN], *Druga konferencija* str. 25-27.

⁶¹ I. PRODAN, *Uspomene X. Borba za glagolicu*, Zadar 1900, 204 str. i 13 priloga na još 403 str. [I. PRODAN], *Je li glagolica pravo svih Hrvata*, Zadar 1904, 227+V str.

⁶² [I. PRODAN], *Druga konferencija* str. 19, 20.

⁶³ ISTO, str. 14-19.

⁶⁴ *Hrvatska kruna*, god. IX/1901, br. 47, str. 1.

odbor naknadno se konstituirao u Splitu 25. listopada 1901. godine i za predsjednika izabrao dr. don Antu Miličevića, za dopredsjednika dr. Petra Baturića, a za tajnika trgovca i posjednika Damjana Katalinića.⁶⁵

Što se tiče skorih izbora za Dalmatinski sabor, Prodan je podržao prijedlog Pavla Roce, koji je usvojila Konferencija, da Čista stranka prava nastupi samostalno sa svojim kandidatima, premda je smatrao da to uvijek ne mora biti i najbolje rješenje.⁶⁶ I zaista na izborima za Sabor, koji su održani u Dalmaciji sredinom prosinca 1901. godine, Prodanova Čista stranka prava prvi put je nastupila i osvojila tri zastupnička mandata. Prodan se kandidirao u izborništvu vanjskih općina izbornog kotara Zadar-Pag-Rab-Biograd, a njegovoj Čistoj stranci prava pridružio se u zadnjem trenutku i rapski trgovac Josip Bakota, koji je također bio kandidat u istom izborništvu, ali od matice Stranke prava.⁶⁷

Od 111 biranih birača u navedenom izborništvu izborima za Dalmatinski sabor, koji su održani u Zadru 11. prosinca 1901., pristupilo je njih 110. Budući da u prvom glasanju nijedan kandidat nije dobio potrebnu većinu glasova, pristupilo se užim izborima na kojima su u drugom krugu Prodan i Bakota dobili svaki po 49 glasova, a autonomiaši Luigi Ziliotto i Josip Palčić po 33 glasa. Dakle, pobijedili su kandidati Čiste stranke prava Prodan i Bakota, kojima je to bio prvi izbor u Dalmatinski sabor. Ta pobjeda Prodanu je bila izuzetno draga iz više razloga, a najviše zbog toga što je izborna u nadmetanju s vodećim zadarskim autonomiašem Luigiem Ziliottom. Pobjedom pravaških kandidata u cijelom zadarskom kraju nastalo je jedno paradoksalno stanje koje se ogledalo u oprečnom odnosu Grada prema njegovoj okolici. Naime, sam grad Zadar i dalje je bio i ostao najveća tvrđava autonomištva, a zadarska hrvatska okolica bila je izrazito pravaška.⁶⁸

Još jedan kandidat Čiste stranke prava, dr. Ivan Majstrovčić, pobijedio je u izborništvu vanjskih općina izbornog kotara Vrgorac-Metković, pa su tako dalmatinski "čisti" osvojili 1901., kako smo već kazali, tri zastupnička mandata u Dalmatinskom saboru.⁶⁹ Međutim, to nije bilo sve, Prodanovoj Čistoj stranci prava približit će se, nakon ujedinjenja Trumbićevih pravaša i Čingrijinih narodnjaka 1905. u Hrvatsku stranku, i time nezadovoljni prof. don. Josip Virgil Perić, zastupnik imotskoga izbornog kotara.⁷⁰

Matica dalmatinske Stranke prava, okupljena oko Biankinija i Trumbića, osvojila je na izborima za Dalmatinski sabor godine 1901. još osam, odnosno devet mandata, što je ovisilo kojoj pravaškoj stranci ćemo pribrojiti Bakotin mandat. Dakle, pravaši su zajedno osvojili 11 mandata i po broju zastupnika postali druga stranka u Saboru. Prva je bila Čingrijina Narodna hrvatska stranka koja je osvojila 18 mandata. Pokrajinski sabor za Dalmaciju imao je ukupno 43 zastupnika, od kojih su se 41 birali na izborima, a dvojica su

⁶⁵ Sjednica dvaju odbora, *Hrvatska kruna*, god. IX/1901, br. 60, str. 1.

⁶⁶ [I. PRODAN], *Druga konferencija* ..., str. 21-24.

⁶⁷ *Hrvatska kruna*, god. IX/1901, br. 72-75.

⁶⁸ *Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga* (dalje: *Brzopisna izvješća PSD*), Zadar 1902, str. 283.

⁶⁹ ISTO, str. 280.

⁷⁰ Ivo PERIĆ, *Dalmatinski sabor 1861.-1912. (1918.) god.*, Zadar 1978, str. 63.

bili njegovi članovi po položaju kojeg su zauzimali u crkvenoj hierarhiji, virilisti. Od 41 zastupnika, koliko ih se biralo na izborima, Hrvati su zajedno u mandatnom razdoblju od 1902. do 1908. godine imali u Saboru 29 zastupnika, šestorica zastupnika pripadala su Autonomnaškoj, a šestorica Srpskoj stranci.⁷¹

Uoči početka rada Dalmatinskog sabora svi pravaški zastupnici, bez obzira kojoj su pravaškoj stranci pripadali, formirali su zajednički saborski Klub Stranke prava, čiji je predsjednik postao Ante Trumbić, i tako ujedinjeni postali još jača snaga.⁷² Iako po broju zastupnika, kako smo vidjeli, nisu bili najbrojnija stranka u Saboru, oni su sa svojom mladošću, marljivošću, aktivnošću, borbenošću i znanjem uvijek prednjačili i davali osnovni ton svim raspravama i saborskim sjednicama. I ne samo sjednicama, pravaški zastupnici davali su u prvim godinama 20. stoljeća osnovni ton i smjer ukupnoj dalmatinskoj, pa i općehrvatskoj politici.⁷³

Postavši zastupnik koncem 1901. godine Prodan je u prvom desetljeću 20. stoljeća razvio značajnu zastupničku djelatnost, najprije u Dalmatinskom saboru u Zadru, a od 1907. i u Carevinskom vijeću u Beču. Već prigodom polaganja prve zastupničke zakletve 1902. godine, kojom se kao i drugi zastupnici morao pred predsjednikom Dalmatinskog sabora obvezati na poslušnost i vjernost Caru, Prodan je tražio da se riječ car zamijeni riječju kralj, što bi više odgovaralo duhu stare državnopravne hrvatske tradicije, te da se hrvatski zastupnici zaklinju na vjernost svome kralju, kralju Hrvatske, a ne austrijskom caru.⁷⁴ Slijedeći njegov primjer, bilo je i drugih zastupnika koji su tražili istu izmjenu i koji su pri polaganju svečane prisege namjerno drugačije izgovarali njezin tekst, zaklinjući se na vjernost "kralju hrvatskome"⁷⁵ ili "kralju i narodu",⁷⁶ a ne caru.

Poslije ujedinjenja banovinske matice Stranke prava, domovinaša, s ostacima Neodvisne narodne stranke, obzorašima - do čega dolazi na početku godine 1903. u Zagrebu, na temelju staroga pravaškog programa, a vođeni su pregovori i o eventualnom priključenju Frankove Čiste stranke prava - Prodanovi dalmatinski "čisti" sazvali su veliki sastanak svoje stranke na kojem su posebice raspravljali o novonastaloj situaciji i odnošaju dalmatinske Čiste stranke prava prema političkim strankama u Banskoj Hrvatskoj.⁷⁷ Na tom sastanku, koji je održan 4. rujna 1903. godine u Zadru u nazočnosti velikog broja sudionika i saborskih zastupnika, pa ga neki s pravom nazivaju i Prvom skupštinom Čiste stranke prava u Dalmaciji, don Ivo Prodan je predložio posebni zaključak u obliku rezolucije o novonastalim odnošajima i obrazložio stajališta svoje stranke. U Rezoluciji se, među inim, kaže kako "čista stranka prava u Dalmaciji ostaje i nadalje solidarna u radu za

⁷¹ ISTO, str. 17, 62-65.

⁷² SKSt. Osobni arhivski fond (Arhiv) A. Trumbić, M. 436/2, M. 437/1; *Hrvatska kruna*, god. X/1902, br. 51, str. 1.

⁷³ Tereza GANZA-ARAS, *Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša oko Šupila i Trumbića*, Split 1992, str. 175-330.

⁷⁴ *Brzopisna izvješća PSD*, XXXVII. zasjedanje, Zadar 1902, str. 301, 437-440.

⁷⁵ *Brzopisna izvješća PSD*, XLIII. zasjedanje, Zadar 1911, str. 464. (pravaš Niko Skurić).

⁷⁶ *Brzopisna izvješća PSD*, XXXIX. i XL. zasjedanje, Zadar 1905, str. 937. (književnik Ante Tresić Pavičić).

⁷⁷ *Hrvatska kruna*, god. XI/1903, br. 69, str. 1; br. 72, str. 1.

narod sa svojim dosadašnjim sumišljenicima", a to znači banovinskim čistim pravašima, i kako je "spravna pružiti svoju ruku svima koji budu iskreno što dobra poduzimali za" svoju domovinu, te se nalaže Središnjem odboru da bolje prouči nove odnošaje, povede pregovore i o svemu tome podnese odgovarajuće izvješće.⁷⁸

Iznoseći i obrazlažući svoje osobne stavove i opće stajalište dalmatinske Čiste stranke prava, Prodan se najprije osvrće na okviraški pravaško-obzoraški program iz 1894. godine, koji je za dulje vrijeme postao temeljni program svih oporbenih stranaka u Hrvatskoj. Za njega je taj program "očito kompromisni program", kojeg bi trebalo pročititi i nadopuniti u starom starčevićanskom duhu. Zbog toga je on od prvog trenutka, pa i na Osnivačkoj konferenciji dalmatinske Stranke prava u Zadru 1894., imao prema njemu stanovite rezerve. Njemu najviše smeta to što se tim programom stalno uzmiče i sužava opseg hrvatskih zemalja na koje se proteže povijesno hrvatsko državno pravo. Ako bi se tako nastavilo, zaključuje Prodan, Hrvati bi se uskoro mogli svesti samo na šaćicu čakavaca i nešto kajkavaca, što se nikako ne smije dopustiti. A budući da je takav program bio i program novoosnovane Hrvatske stranke prava u Banskoj Hrvatskoj, Prodan misli da je dalmatinski "čisti" pravaši ne trebaju slijediti i podupirati, već da trebaju i dalje ostati vjerni banovinskoj Čistoj stranci prava.⁷⁹

Boreći se za jedinstvenu Hrvatsku, don Ivo Prodan je na početku 20. stoljeća privremeno podupirao novu politiku hrvatskih zastupnika u Dalmatinskom saboru, koja je trebala dovesti do rješenja hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja. On je u bezbroj novinskih članaka i više saborskih govora oštro kritizirao staru austrijsku politiku "divide et impera", a posebice njezino političko, kulturno i gospodarsko zapostavljanje Dalmacije. To je osobito došlo do izražaja u njegovu poznatom govoru, održanom u Dalmatinskom saboru koncem godine 1903., u kojem doslovce kaže: "S toga, po mom mnienu, častna g. zastupnici, ako hoćemo da već jednom dodjemo do nekakva uspjeha, treba da se svi uhvatimo za jedan štap i odlučno zahtievamo svoje i da glasno, gospodo, pred cielim svijetom dademo svakomu razumjeti, e je tvrda, neoboriva narodna odluka ne mirovati ... dok se svojih prava ne dočepamo. Ne, nesmijemo mirovati, sve dok ne budu svi Hrvati pod jednom upravom i svi slobodni pod žezlom slavne habsburške dinastije; dok ne budemo imali suvereni parlament, kao što su ga imali Hrvati u doba svoje samostalnosti; dok ne budemo imali svoju posebnu hrvatsku vojsku ... dok ne budemo imali kako no ti na svom moru svoju trgovačku mornaricu ... i svoju ratnu mornaricu ... dok ne budemo opet kao nekoć kovali i imali hrvatske novce i sve financijske institucije neodvisne; sve dok ne budu hrvat, poklisari i hrvat, konzuli zastupali našu čast, naša prava i branili naše interese u inozemstvu; sve u jednu rieč, dok krana hrvatska, krana Zvonimira i Tomislava ne bude sjala na glavi Habsburgovca ili, eventualno, na ma čijoj drugoj glavi ... koja bude štovala naša starodavna historična i prirodna prava; - sve dotle biti će hrvatsko pitanje viseće i otvoreno ne samo pred forumom monarkije nego i pred forumom cieloga

⁷⁸ [I. PRODAN], Sastanak Čiste stranke prava, *Hrvatska krana*, god. XI/1903, br. 72, str. 1.

⁷⁹ [I. PRODAN], Naše stanovište, *Hrvatska krana*, god. XI/1903, br. 72-77.

*svieta, jer mi imamo, gospodo, ne samo pravo, nego i dužnost, da nastoimo, ne o polovičnu, nego o podpunu rješenju hrvatske sudbine, da se već jednom, ujedinjen i slobođan, uzmogne i naš narod samomu sebi posvetiti. Ili smrt ili život!*⁸⁰

U zaključnom dijelu toga govora Prodan predlaže Saboru da se pozove Njegovo Veličanstvo neka ubrza rješenje hrvatskoga državnog pitanja, a posebice da poradi na priključenju Turske Hrvatske i Dalmacije Banskoj Hrvatskoj, te da u što kraćem roku "namjestničku čast i vlast" u Dalmaciji prenese na hrvatskog bana kojemu oduvijek i pripada. Eto, to bi, po njegovu mišljenju, trebali biti prvi koraci zajedničke akcije hrvatskih političkih stranaka i zastupnika, akcije koju bi trebale poduprijeti sve političke stranke, jer i u njihovu je interesu da se nekako zaustavi njemački "Drang nach Osten" preko Hrvatske.⁸¹

Iako je Prodan, kako smo vidjeli, u početku podupirao zajedničku akciju hrvatskih zastupnika u Dalmatinskom saboru da se, koristeći krizu u Austro-Ugarskoj, riješi hrvatsko državno i nacionalno pitanje, on se kasnije nije priključio njihovoj politici "novog kursa", koja je konačno rješenje hrvatskog pitanja vidjela u povezivanju s južnoslavenskim narodima i državama na Balkanu. Prvi jači otpor takvoj politici Prodan je počeo pružati 1904. i početkom 1905. godine kada su započeli pregovori između Trumbića i Čingrije o ujedinjenju matice Stranke prava u Dalmaciji i stare Narodne hrvatske stranke u jedinstvenu Hrvatsku stranku, do čega je došlo 26. i 27. travnja 1905. godine u Splitu. U tu novu stranku, čiji su čelnici postali glavni nositelji politike "novog kursa", bili su pozvani i dalmatinski "čisti" pravaši, ali je to Prodanova Čista stranka prava odmah odbacila.⁸²

Ne samo što je Prodan sa svojom strankom odbio pristupiti novoosnovanoj stranci bivših narodnjaka i pravaša, nego se odlučno suprotstavio njihovoj projužnoslavenskoj politici "novog kursa", pa i osloncu na Madare i autonomaše, a osobito Riječkoj i Zadarskoj rezoluciji, koje su stajale u temelju takve politike. Prodanovo uporno odbijanje nove hrvatske politike, koju su na početku 20. stoljeća pokrenuli, kreirali i vodili Trumbić, Supilo, Čingrija, Smodlaka i drugi dalmatinski političari, te odbacivanje Riječke i Zadarske rezolucije najbolje se vidi iz njegovih govora i diskusija o tim pitanjima u Dalmatinskom saboru.⁸³ On nikako nije mogao shvatiti kako su vodeći dalmatinski i hrvatski političari svoju protuaustrijsku politiku "novog kursa" mogli temeljiti na suradnji sa Srbima i Madarima, koji su također bili vjekovni neprijatelji Hrvata kao i Austrijanci, a još manje je mogao razumjeti njihovu težnju da hrvatsko pitanje riješe u zajedničkoj južnoslavenskoj državi, u Jugoslaviji. Prodan je rješenje hrvatskoga državnog pitanja vidio samo u trijalistički preuređenoj Austro-Ugarskoj Monarhiji ili pak u samostalnoj hrvatskoj državi, koja

⁸⁰ Znanstvena knjižnica Zadar (dalje: ZKZd), Miscellanea A, br. 89/43471, Govor zast. Prodana održan u saboru na 8 studenoga. Isto i u *Prilogu Hrvatske krune*, god XI/1903, br. 101, od 30. XII, kao i u: *Brzopisna izvješća PSD*, XXXVIII. zasjedanje, Zadar 1903, str. 689-701.

⁸¹ Govor zast. Prodana ..., *Hrvatska kruna*, god XI/1903, br. 101; *Brzopisna izvješća PSD*, XXXIX. i XL. zasjedanje, Zadar 1905, str. 1418, 1419.

⁸² O tome je glasilo Čiste stranke prava više puta pisalo. Evo bar nekih brojeva: *Hrvatska kruna*, god. XIII/1905, br. 9, 12, 13, 23, 24, 31, 34, 36, 46, 51, itd.

⁸³ *Brzopisna izvješća PSD*, XXXIX. i XL. zasjedanje, Zadar 1905, str. 1405-1419, 1454-1458.

bi s Austrijom i Ugarskom mogla imati, eventualno, zajedničkog vladara. Dakle, on je ostao vjeran vlastitim programskim koncepcijama s početka osamdesetih godina prošlog stoljeća i nije točno da je slijepo slijedio Franka i njegovu Čistu stranku prava, jer Prodan frankovac u pravom smislu nikada nije bio, što se ponajbolje vidi iz toga što nikad bezuvjetno nije prihvaćao okvir Monarhije i iz njegova govora u Dalmatinskom saboru 1903. kada je bio spreman promijeniti i dinastiju i državu.⁸⁴

III.

U proljeće 1906. godine don Ivo Prodan zajedno s predsjednikom Čiste stranke prava don Pavom Zankijem, te saborskim zastupnicima Bakotom i Majstrovićem, pokreće akciju za održavanje velike pravaške skupštine na kojoj je trebalo doći do reorganizacije stranke i obnove stare dalmatinske Stranke prava, budući da je u Dalmaciji stranka pod tim nazivom prestala postojati 1905. godine.⁸⁵ I zaista, Skupština je održana u Dubrovniku 12. svibnja 1906. godine u nazočnosti preko 250 pravaša iz svih krajeva Dalmacije, a ponajviše iz zadarske i dubrovačke okolice. Na njoj se, pod predsjedavanjem dr. Ivana Majstrovića, najviše raspravljalo o "reorganizaciji stranke prava u Dalmaciji", pa je u tom smislu bio prihvaćen i poseban nacrt za izradu *Pravila Stranke prava*.⁸⁶ U uvodu tih *Pravila* nagovještava se povratak Starčeviću kada se kaže: "Stranka prava u Dalmaciji, držat će se političkih načela blagopok. Dra Ante Starčevića, sadržanih u njegovim spisima, a osobito u govorima i adresama". Dalje se na Skupštini raspravljalo o socijalnoj i gospodarskoj problematici, te glasilima i nazivu stranke.

Na prijedlog predsjedavajućeg dr. Majstrovića, poslije duže rasprave o imenu stranke, jednoglasno je zaključeno da se stranka obnovi i reorganizira pod svojim prvobitnim starim nazivom kao Stranka prava. Naravno, promjena naziva i djelomična obnova stranke kroz slogu pravaša iz sjeverne i južne Dalmacije nije automatski značila prekid s Frankovom Čistom strankom prava u Zagrebu, ali je svakako bila prva najava i početak toga prekida.⁸⁷ Poslije rasprave o socijalnim i gospodarskom pitanjima na red su došli pravaški listovi. Zaključeno je da je Prodanova *Hrvatska kruna* "glavno glasilo stranke prava u Dalmaciji", što će biti istaknuto i u njezinom podnaslovu, a *Prava Crvena Hrvatska* ili eventualno neki drugi novi pravaški listovi mogu biti samo pomoćna stranačka glasila i u podnaslovu zvati se "novine stranke prava".⁸⁸

⁸⁴ Vidi bilj. 80: *Hrvatska kruna*, god. XIII/1905, br. 117, 121, 125-130, 135, 141, 153, 157, 177, 178, 185 i d.

⁸⁵ *Hrvatska kruna*, god. XIV/1906, br. 89, 93, 94. Dalje o skupštini i njezinom radu vidu u: *Izvešće o skupštini stranke prava dne 12 svibnja 1906 u Dubrovniku* (dalje: *Izvešće o skupštini stranke prava...*), Zadar 1906, 106 str.

⁸⁶ *Izvešće o skupštini stranke prava...*, str. 14-18; *Pravila Stranke prava*, Zadar 1906, 14 str.

⁸⁷ *Izvešće o skupštini stranke prava...*, str. 38, 39.

⁸⁸ ISTO, str. 25-26, 57-58.

Na kraju rada Skupštine, a u skladu s tek usvojenim *Pravilima stranke*, na prijedlog liječnika dr. Petra Baturića i kanonika don Ante Liepopilija izabran je Središnji odbor nove-stare dalmatinske Stranke prava od sedam članova, kojem su po položaju pripadali i svi pravaški zastupnici dok im traje mandat. Na prvoj konstituirajućoj sjednici Središnjeg odbora za predsjednika Stranke prava u Dalmaciji, o čemu se raspravljalo i na Skupštini, bio je izabran don Ivo Prodan, koji je tu funkciju obavljao sve do kraja Prvoga svjetskog rata. Iako još nije došlo do potpunog prekida s Frankom i njegovom Čistom strankom prava, na pravaškoj Skupštini u Dubrovniku 1906. započeo je uspješan proces objedinjavanja, reorganiziranja i obnavljanja stare Stranke prava u Dalmaciji pod njezinim prvobitnim nazivom. Taj proces nastavit će se pod Prodanovim vodstvom i bit će uspješno dovršen do konca 1908. godine, u čemu, zapravo, i jest najveći značaj dubrovačke pravaške Skupštine.⁸⁹

Ponovnim ujedinjenjem dubrovačke i zadarske pravaške skupine, kojima će se uskoro pridružiti i šibenska pravaška grupa i dio srednjodalmatinskih pravaša, uz započetu reorganizaciju cijele stranke, došlo je ubrzo do oživljavanja rada, te općeg oporavka i jačanja dalmatinske Stranke prava. Ta snaga dolazi do izražaja već na izborima za Carevinsko vijeće, koji su u Dalmaciji održani sredinom svibnja 1907. godine. Pravaši su na tim izborima istakli samostalno svoje kandidate u više izbornih kotara, ali njihovi glavni kandidati bili su don Ivo Prodan i prof. Josip Virgil Perić. Prvi je bio kandidiran u izborništvu Zadar-Pag-Rab-Biograd, a drugi u izborništvu Imotski-Omiš. U tim izborništvima birao se po jedan zastupnik, a Dalmacija je tada u Carevinsko vijeće birala ukupno 11 zastupnika, i to prvi put na temelju općeg prava glasa.⁹⁰

U sjevernoj Dalmaciji u izbornom kotaru Zadar-Pag-Rab-Biograd borba se vodila između Prodana, kandidata Stranke prava, Frane Alačevića, predložnika Hrvatske stranke, i Luigia Ziliotta, kandidata Autonomnaške stranke. Prema pisanju *Hrvatske krune* Prodan je na izborima, održanim 14. svibnja 1907. godine, dobio 5079, Alačević 2992, a Ziliotto 3077 glasova. Na užim izborima, do kojih je došlo između Prodana u Ziliotta 23. svibnja, pobijedio je ogromnom većinom glasova Prodan, jer su za njega glasovali svi hrvatski birači. Bila je to još jedna sjajna pobjeda nad automomaškim zadarskim kandidatom Ziliottom i najveći izborni uspjeh don Ive Prodana. To je bila prava kruna njegovih dugogodišnjih političkih napora, patnji, stradanja i tegobnih borbi koje je desetljećima vodio za pravaštvo, za hrvatstvo, za Hrvatsku.⁹¹ Uz Prodana, od pravaških kandidata tada je u Carevinsko vijeće bio izabran i Virgil Perić, a njima će se ubrzo pridružiti i šibenski pravaš dr. Ante Dulibić, koji je bio biran na listi Hrvatske stranke. Od 11 zastupnika, koliko ih je Dalmacija tada birala u Carevinsko vijeće u Beču, Hrvati su imali devet, Srbi dva, a autonomnaši nijednoga.⁹²

⁸⁹ ISTO, str. 59-62, 105; *Hrvatska kruna*, god. XIV/1906, br. 112, str. 1.

⁹⁰ Vidi *Hrvatsku krunu*, god. XV/1907, od br. 78 do br 105.

⁹¹ *Hrvatska kruna*, god. XV/1907, br. 106, 107, 114.

⁹² *Hrvatska kruna*, god. XV/1907, br. 115, str. 1, 2.

Stupivši u Carevinsko vijeće Prodan je zajedno s drugim hrvatskim zastupnicima, pozivajući se na hrvatsko državno pravo, potpisao i dao državopravnu ogradu u kojoj se, među ostalim, kaže da njihov dolazak u Beč i rad u austrijskom državnom Parlamentu nikako ne prejudicira državopravni položaj Dalmacije. "Potpisani zastupnici smatraju svojom dužnošću premda Dalmacija faktično spada u kraljevine i zemlje zastupane u carevinskom vijeću izjaviti, da je ona pravno bitna sastavina kraljevine Hrvatske."⁹³ Dvojica srpskih zastupnika u carevinskom vijeću nisu potpisala zajedničku izjavu devetorice hrvatskih zastupnika nego su dali posebnu izjavu.

Na općoj godišnjoj skupštini Stranke prava, održanoj početkom rujna 1907. godine u Splitu, bila je potvrđena ispravnost nove Prodanove pravaške politike, koja je dovela do obnove stranke i značajnih pobjeda na izborima za Carevinsko vijeće.⁹⁴ Koncem 1907. godine Prodan je u Carevinskom vijeću u Beču održao svoj čuveni govor u kojem je podvrgao oštroj kritici sveukupnu austrijsku politiku prema Hrvatima, a posebice politički i gospodarski odnos Monarhije prema Dalmaciji, i izložio svoja stajališta prema gotovo svim bitnim pitanjima i problemima hrvatske politike u okviru Austro-Ugarske.⁹⁵

Na samom početku svog govora Prodan je, uputivši otvoreno upit austrijskom ministru predsjedniku Maxu Becku, oštro prosvjedovao što u dvorani nema i hrvatskog brzopisca, kako je to obećano i zakonom predviđeno, ustvrdivši kako ga nešto "stiska oko srca" kada se sjeti gdje je i gdje mora govoriti. Iako je naoko sve izgledalo veličanstveno i sjajno za njega je velebna zgrada Carevinskog vijeća, načičkana tuđim simbolima demokracije i slobode, samo jedna velika kletka sužanjstva i ljudske neslobode, odnosno "dubok grob za slobodu nenjemačkih naroda". Prodanu su najvjerojatnije navirale misli kako je to samo još jedna uljepšana grobnica za neke nove i buduće hrvatske Zrinske i Frankopane. Upravo zbog toga ni Beč ni Pešta, po njegovu mišljenju, nisu mjesto za hrvatske zastupnike, jer njihovo pravo mjesto jest i može biti samo u Hrvatskom saboru u Zagrebu, a sve ostalo je besmisleno mlaćenje prazne slame.⁹⁶

Prodan tvrdi kako nas Beč i u političkom i u gospodarskom smislu sve više zapušta, a najnovija pomoć središnje Vlade za gospodarsko podignuće Dalmacije, koja iznosi samo nekoliko filira po glavi stavnovnika, prava je milostinja nedostojna "i golemih narodnih potreba i vlade". Ne miješajući se u odnose između Hrvatske i Ugarske, pod izgovorom da to ne dopušta Austro-ugarska nagodba, Beč kao i uvijek radi protiv Hrvata i protiv sebe, a u korist Mađara koji nas stalno tlače. Ukratko, mi "hoćemo neodvisnost", tvrdi Prodan, jer Dalmacija ne smatra Carevinsko vijeće kompetentnim da uime nje utanačuje i produžuje Nagodbu s Ugarskom sve dotle dok Dalmacija kao integralni dio Kraljevine Hrvatske ne bude pri sklapanju tih i sličnih ugovora jedinstveno zastupana s Banskom Hrvatskom.⁹⁷

⁹³ *Hrvatska kruna*, god. XV/1907, br. 129, od 23. VII, str. 2.

⁹⁴ *Vidi Hrvatsku krunu*, god. XV/1907, od br. 152 do br. 177.

⁹⁵ I. PRODAN, *Programni govor zast. D. I. Prodana dne 9 prosinca 1907. u Cesarovinskom vijeću* (dalje: *Programni govor...*), II. izdanje, Zadar 1907, 109 str.

⁹⁶ ISTO, str. 3-9.

⁹⁷ ISTO, str. 10-19.

Kritizirajući nemiješanje bečke Vlade u hrvatsko-ugarske odnose, a posebice naglašavajući težak položaj Banske Hrvatske pod Ugarskom, Prodan je pokušavao probuditi i zaplašiti austrijske zastupnike mađarskom imperijalističkom politikom, koja teži priključenju Dalmacije i Bosne, te stvaranju Velike Mađarske na razvalinama Hrvatske i Austrije. Radi toga on preporučuje oprez svih prema Ugarskoj, koju u njezinim ekspanzionističkim nastojanjima podupire Njemačka, što nije nevažno i bezazleno. Prodan kaže da on neće glasovati ni za proračun ni za produženje Nagodbe, pa to preporučuje i drugima, jer Beč se umjesto da zaštiti Hrvate od Mađara stavio na njihovu stranu i "bacio na Dalmaciju kao gavran na mrcinu".⁹⁸

Austrijsku vladavinu Prodan naziva zlom upravom u Dalmaciji, koja nije dokraja pohrvatila ni upravu ni sudstvo u pokrajini, iako je to mnogo puta obećavala, pa se u njoj, na žalost, još uvijek rabe tri jezika: talijanski, njemački i hrvatski, a to je s hrvatskoga nacionalnog i političkog stajališta nedopustivo. U nastavku svoga govora on iscrpno kritizira austrijsku gospodarsku politiku, rast državnih dugova, državne investicije i sve veći militarizam; naglašavajući da je posve nepotrebno i neopravdano što siromašna Dalmacija plaća kamate na tuđe dugove. Prodan ne priznaje Hrvatsko-ugarsku nagodbu, a rješenje hrvatskoga državnog pitanja, za koje nastoji pridobiti i Slovence, uz češko pitanje, stavlja na prvo mjesto u Monarhiji.⁹⁹

Istupajući u Carevinskom vijeću protiv dualizma i desetogodišnjeg produženja Austro-ugarske financijske nagodbe, Prodan o austrijskoj politici kaže: "*Promatrajući austrijsku politiku sa hrvatskog stanovišta, ne bih o tom potrošio niti jednu jedinu riječ, kad ne bi hrvatski narod uprav ovim bezutješnim austrijskim odnošajima bio najjače pogodjen. Jer je, gospodo moja, nekadašnja slavna Hrvatska uslied austrijske zle politike morala trpjeti na svim njezinim linijama, dok se je kao platu za to od nje tražilo, da bi se prilagodila odnošajima i da bi uztrpljivo podnosila austro-magjarski jaram. A je li se našao koji Hrvat, koji se je uzprotivio ovomu jarmu, te pokušao da svoj narod oslobodi od austro-magjarskog nasilja, to ga se je uvijek koliko u Beču toliko u Pešti označilo izdajicom ili buntovnikom.*"¹⁰⁰

Na kraju Prodan zaključuje da se od hrvatskog naroda i njegovih zastupnika ne može tražiti da glasuju za produženje Nagodbe i da se tako još jednom odreknu svoga bitka, svoje opstojnosti, u korist nekoga drugog naroda koji mu još o glavi radi i otima sva njegova prava. Predviđajući i ratne sukobe, on misli da će samo onda "ako krugovi vlade i dinastije udovolje opravdanom hrvatskom zahtjevu, da mu povrate, ono što mu je bilo oteto, moći će se govoriti o mirnom, gospodarskom i kulturnom razvoju svih narodnosti u ovoj monarkiji".¹⁰¹

Kada je unatoč Prodanovih upozorenja, koja su bila samo kap u moru među brojnim zastupnicima, Carevinsko vijeće prihvatilo proračun i produžilo financijsku Na-

⁹⁸ ISTO, str. 19-47.

⁹⁹ ISTO, str. 48-83.

¹⁰⁰ ISTO, str. 96.

¹⁰¹ ISTO, str. 109.

godbu, što je dovelo bar privremeno do prevladavanja krize u austro-ugarskim odnosima, vladajući dualistički i velikoaustrijski krugovi započeli su potkraj 1907. godine s unutar-njim i vanjskim pripremama za aneksiju Bosne i Hercegovine. U tom smislu trebalo je urediti i stanje u Hrvatskoj u kojoj je na vlasti bila Hrvatsko-srpska koalicija, pa su se sjetili dr. Josipa Franka i njegovih usluga režimu. Međutim, kada je Frank počeo otvoreno služiti vladajućim krugovima i podupirati vladavinu bana Pavla Rauha, koji je po nalogu iz Pešte raspustio Hrvatski sabor s koalicionaškom većinom i počeo vladati apsolutistički, u njegovoj Čistoj stranci prava došlo je do neslaganja i sukoba. Spor se vodio između frankovaca, koji su otvoreno služili Beču i Pešti i zalagali se za bezuvjetno rješenje hrvatskog pitanja u okviru Monarhije, i starčevićanaca, koji su se na čelu s Milom Starčevićem zalagali za povratak na izvornu Starčevićevu misao o samostalnoj hrvatskoj državi i suverenom hrvatskom narodu, a samo uvjetno bili su spremni prihvatiti rješenje hrvatskog pitanja i u postojećem državnom okviru. Frankovcima je na prvom mjestu bila uglavnom Austro-Ugarska Monarhija i njeni interesi, a starčevićancima cjelokupna Hrvatska i njezini interesi, pa tek onda eventualno Monarhija. Sukob se završio Frankovim definitivnim povlačenjem s mjesta predsjednika stranke i rascjepom Čiste stranke prava na frankovce i milinovce, do čega dolazi 23. travnja 1907. godine. Nakon toga je Mile Starčević, uz potporu stomatologa dr. Ante Pavelića i Ivana Peršića, a priključit će im se uskoro i dalmatinski pravaši s Prodanom i Matom Drinkovićem, utemeljio Starčevićevu stranku prava, koja je težila povratku na izvorno učenje Ante Starčevića i zagovarala slogu svih pravaša i njihovih stranaka u svim hrvatskim zemljama.¹⁰²

Rascjep Čiste stranke prava u Banskoj Hrvatskoj nije doveo do rascjepa među dalmatinskim pravašima kao što se to dogodilo nakon 1895. nego je, naprotiv, doveo do ponovnog ujedinjenja svih dalmatinskih pravaških skupina u jedinstvenu Stranku prava pod Prodanovim vodstvom. Do toga je konačno došlo na velikoj općoj Skupštini svih pravaša Dalmacije, koja je održana 14. svibnja 1908. u Splitu pod jedinstvenim motom: "Neka živi dakle sloga svih pravaša od Raba do Spiča!"¹⁰³ Mjesec dana prije održavanja Skupštine u Prodanovoj *Hrvatskoj kruni* pojavio se indikativan članak pod naslovom *Sloga pravaša* u kojem se, nakon konačnog napuštanja Franka koji je bio glavni kamen spoticanja slozi, zagovara ujedinjenje svih pravaša i njihovih stranaka u svim hrvatskim pokrajinama, a posebice u Dalmaciji.¹⁰⁴

Dubrovačkoj i zadarskoj pravaškoj skupini, koje su se ujedinile još 1906. godine, na toj Skupštini pridružila se jaka šibenska grupa i dio splitskih pravaša koji su privremeno, kao i šibenski, bili ostali izvan pravaške stranačke organizacije. Skupštinu je otvorio i u ime pravaša iz Stranke prava nazočne pozdravio njezin predsjednik don Ivo Prodan, a u ime pravaša izvan stranke govorio je dr. Mate Drinković. Pod njegovim vodstvom šibenski pravaši, koji su od 1905. do 1908. godine slijedili Hrvatsku stranku, Riječku i Zadarsku

¹⁰² M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, str. 347-354.

¹⁰³ *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 109.

¹⁰⁴ *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 87.

rezoluciju i općenito politiku “novog kursa”, ponovo su se vratili u Stranku prava. Nakon rasprave u kojoj je sudjelovao veliki broj pravaša, koji su se redom zalagali za slogu i jedinstvo, jednoglasno su usvojena temeljna *Načela Stranke prava* i novi *Ustav ili Pravilnik Stranke prava u Dalmaciji*.¹⁰⁵ Prema tome *Pravilniku* glavni organi stranke bili su: Mjesni klub, Saborski klub, Vijeće stranke, Opća skupština i Uprava Stranke prava. Uprava stranke imala je 21 člana i birala se u pravilu na tri godine, a mogla je upravljati i duže, sve do izbora novih članova. Predsjednik Uprave bio je ujedno predsjednik Vijeća, predsjednik Opće skupštine i predsjednik cijelokupne dalmatinske Stranke prava.¹⁰⁶

Predsjednik ponovo ujedinjene Stranke prava u Dalmaciji postao je opet don Ivo Prodan, dopredsjednik dr. Mate Drinković, tajnik Vladimir Kulić, a rizničar je bio dr. Miho Skvrce. Najveći značaj te Skupštine bio je u tome što je na njoj ponovo uspostavljeno jedinstvo svih dalmatinskih pravaša od Raba do Spiča i što je, nakon napuštanja Franka i njegovih “čistih”, po uzoru na Starčevićevu stranku prava u Banskoj Hrvatskoj, bio napravljen zaokret prema izvornom starčevićanstvu.¹⁰⁷ To se lijepo vidi već iz prvog članka temeljnih *Načela* u kojima stoji da će se dalmatinska Stranka prava na temelju programa Ante Starčevića, te prirodnoga i hrvatskog državnog prava boriti za slobodu, jedinstvo i nezavisnost hrvatske države i svih hrvatskih zemalja u koje se ubrajaju: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Istra, Rijeka i Međimurje, a da se nigdje ne spominje državni okvir Monarhije.¹⁰⁸

Svoju snagu i jedinstvo dalmatinski pravaši uskoro će pokazati na izborima za Dalmatinski sabor, koji su održani krajem listopada 1908. godine. Na tim izborima Dalmatinska Stranka prava, predvođena Prodanom i Drinkovićem, osvaja najprije šest, a zatim još dva mandata. Naime, toj stranci već 1908. priključio se šibenski zastupnik dr. Ante Dulibić, a 1911. i općinski načelnik Mate Klarić, koji je bio izabran u naknadnim izborima u Makarskoj. Prodan je i toga puta bio izabran u svom starom izborništvu Zadar-Rab-Pag-Biograd, gdje je zajedno sa svojim stranačkim kolegom učiteljem Petrom Matulicom pobijedio već u prvom izboru dvojicu autonomaških kandidata.¹⁰⁹

U tijeku i nakon krize oko aneksije Bosne i Hercegovine, koja je proglašena 6. listopada 1908. godine, ujedinjeni dalmatinski pravaši na čelu s Prodanom zalagali su se za aneksiju tih zemalja i njihovo ujedinjenje s drugim hrvatskim zemljama u jedinstvenu hrvatsku državu. U tom smislu kretale su brojne inicijative iz Dalmacije prema Banskoj Hrvatskoj, u čemu su prednjačili dalmatinski pravaši. Oni smatraju da glede konačnog rješenja pitanja Bosne i Hercegovine svi Hrvati moraju biti složni, te da “ne smije ništa

¹⁰⁵ *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 109-112.

¹⁰⁶ *Ustav ili Pravilnik Stranke prava u Dalmaciji*, Šibenik 1908, str. 8-13.

¹⁰⁷ Vidi *Hrvatsku krunu*, god. XVI/1908, br. 109, 189.

¹⁰⁸ *Ustav ili Pravilnik Stranke prava ...*, str. 3.

¹⁰⁹ *Brzopisna izvješća PSD, XXXXII. zasjedanje, svezak I.*, Zadar 1911, str. 397, 866; I. PERIĆ, *Dalmatinski sabor...*, str. 64; *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, od br.160 do br. 172.

biti, što bi moglo smetati, da ne možemo svi zajednički raditi na tomu, da se pripoji Bosna i Hercegovina Hrvatskoj, kojoj su u davno doba i pripadale”.¹¹⁰

O priključenju Bosne i Hercegovine raspravljalo se i na sjednici Uprave dalmatinske Stranke prava, koja je održana pod predsjedavanjem don Ive Prodana 11. prosinca 1908. godine u Splitu, kada je zaključeno da pravaši u najkraćem roku pokrenu u pokrajini održavanje velikih pučkih skupština na kojima će se prvenstveno tražiti “sjedinenje Bosne i Hercegovine sa ostalim hrvatskim zemljama u jedno samostalno hrvatsko državno tijelo”.¹¹¹ Jedna takva skupština održana je pod ravnanjem pravaša i u Zadru koncem prosinca godine 1908. Na njoj je usvojeno više rezolucija u kojima se na temelju povijesnoga hrvatskog državnog i prirodnog prava traži priključenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj; traži se uvođenje i isključiva uporaba hrvatskoga jezika u sudstvu i upravi; traži se od “austrijske vlade da prizna podpuni reciprocitet nauka i ispita položenih na hrvatskom sveučilištu” u Zagrebu; traži se uvođenje općeg, jednakog i neposrednog prava glasa; priznaje se pravičnost zahtjeva Talijana u Monarhiji da dobiju svoje sveučilište, ali ne na hrvatskom državnom teritoriju; i, na kraju, traži se ukinuće neustavnog Rauchova režima u Banskoj Hrvatskoj.¹¹²

Budući da u tijeku aneksijske krize nisu zasjedali ni Dalmatinski ni Hrvatski sabor na kojima bi se hrvatski zastupnici mogli izjasniti o sudbosnosnom rješenju bosanskohercegovačkog pitanja. Prodan i Drinković su započeti skupštinski pokret u Dalmaciji pokušali podići na višu razinu, na razinu cijele Hrvatske; nastojeći u borbi za pridruženje Bosne i Hercegovine hrvatskim zemljama okupiti sve značajnije hrvatske političke snage, pa čak i Srbe u Hrvatskoj. Želeći preduhitriti austrougarsko rješenje o posebnoj upravi nad Bosnom i Hercegovinom, oni su uz pomoć gorućega bosanskohercegovačkog pitanja pokušavali nametnuti rješavanje i riješiti cjelokupno hrvatsko nacionalno i državno pitanje od Koruške do Drine i Jadrana, dakle uključujući i slovenske zemlje. U tom smislu pokrenuli su akciju za održavanje općeg sastanka u Zagrebu na kojem bi zastupnici iz svih hrvatskih sabora, pokrajina i političkih stranaka raspravljali o rješenju problema pripadnosti Bosne i Hercegovine, a zapravo o cjelokupnom rješenju hrvatskoga državnog pitanja. Prodan smatra da je “baš sada, kada se zbijaju najsudbosnosniji događaji”, najpovoljniji trenutak za održavanje jednoga takvog sastanka na kojem bi svečano vijećali predstavnici iz svih sabora naše domovine, jer “nužda je i prigoda očigledna: nužda radi Bosne i Hercegovine; prigoda radi Slovenaca”, koje također štiti i privlači hrvatsko državno pravo.¹¹³

Do planiranog sastanka u Zagrebu - na kojem su se okupili čelni ljudi dalmatinske Stranke prava i hrvatskog dijela Koalicije da s braćom Radićima, starčevićancima i frankovcima vijećaju o pitanju pripadnosti Bosne i zajedničkoj političkoj organizaciji - ubrzo je došlo, ali on nije bio ni tako širok ni tako uspješan kao što su zamišljali njegovi pokre-

¹¹⁰ *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 184, str. 1.

¹¹¹ *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 189, str. 1; br. 191, str. 1.

¹¹² *Hrvatska kruna*, god. XVI/1908, br. 194, str. 1.

¹¹³ I. PRODAN, Zašto baš sada, *Hrvatska kruna*, god. XVII/1909, br. 15, str. 1.

tači.¹¹⁴ Na tom sastanku su trojca dalmatinskih pravaša - Prodan, Drinković i Dulibić - iznijeli prijedlog svoje stranke u kojem su bili spremni ići do krajnje popustljivosti, osobito Srbima i Muslimanima, kako bi i njih i sve druge pridobili u borbi za pridruženje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. U njihovom prijedlogu, što ga je izložio Prodan, traži se da sve hrvatske stranke dadu izjavu kako su složne u državnompravnoj borbi za ujedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine, te slovenskih zemalja u jedno samostalno hrvatsko državno tijelo. I u tu svrhu pripravne su. "uz pridržaj hrvat. državnog obilježja prema vani, doći im u susret, glede njihovih posebnih želja, do skrajnjih granica", te Srbima i Muslimanima priznati kulturnu i crkvenu autonomiju, ravnopravnost ćirilice s latinicom i slobodnu uporabu srpske zastave, naravno uz hrvatsku državnu zastavu.¹¹⁵

Dakle, i don Ivo Prodan koji nije dotada priznavao postojanje Srba, bio im je pod Drinkovićevim utjecajem spreman 1909. priznati autonomiju, pismo i zastavu, ali pod uvjetom da oni pristanu na priključenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj i tako podupru stvaranje Velike Hrvatske od Koruške do Drine i Jadrana. To je bio najveći Prodanov ustupak ikad učinjen Srbima. Međutim, niti u najtežem trenutku kada su austrougarske vlasti protiv njih vodile u Zagrebu veliki sudski proces i kada je Prodanov prijedlog i priznanje, bez dvojbe, značio potporu osumnjičenim Srbima, oni ga nisu bili spremni prihvatiti. Prodanov prijedlog o koncentraciji i savezu svih hrvatskih političkih stranaka i snaga u svim hrvatskim zemljama, za što je nastojao pridobiti Srbe i Muslimane pa im je nudio kulturnu autonomiju, nisu podupirali ni frankovci, a protiv njega bili su i vladajući austrougarski krugovi, za koje je izgledao daleko opasnije od Hrvatsko-srpske koalicije, koja je imala većinu u Hrvatskom saboru. Zbog ponuđenih ustupaka Srbima Prodana su preko *Hrvatskog prava* i *Prave Crvene Hrvatske* žestoko napadali zagrebački i dubrovački frankovci, osobito don Ante Jasprica i Izidor Kršnjavi, osudivši ga kao "srbofila", iako on to nikada nije bio, pa se morao pravdati i s njima voditi duge polemike.¹¹⁶

Na početku zasjedanja Dalmatinskog sabora, koji se poslije gotovo dvije godine čekanja ponovo sastao u jesen 1909. godine, don Ivo Prodan je u ime pravaških zastupnika predložio *Adresu stranke prava* na Vladara, kako je to bilo uobičajeno na početku svakoga šestogodišnjeg zasjedanja, u kojoj je sažeto iznio gotovo sva bitna politička i gospodarska pitanja u pokrajini i stajališta svoje stranke prema njima, a dotakao se i aneksije Bosne i Hercegovine, iako se o tom problemu nije posebice raspravljalo. Prodan je u *Adresi*, koja je pisana u svečanom tonu kako su to nalagale okolnosti, osudio i na lijep način oštro kritizirao cjelokupnu austrijsku upravu u Dalmaciji, zatraživši na kraju od Kralja da prema

¹¹⁴ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, str. 369; *Hrvatska kruna*, god. XVII/1909, br. 13 str. 1.

¹¹⁵ *Hrvatska kruna*, god. XVII/1909, br. 23, str. 1.2.

¹¹⁶ Primjerice, više o tome vidi u *Hrvatskoj kruni*, god. XVII/1909, br. 23, 24, 25, 34, 36, 40, 110.

Hrvatima ispuni data obećanja i obećanja svojih prethodnika, te zakonito ujedini sve hrvatske zemlje.¹¹⁷

Iako Prodanova pravaška *Adresa* u Saboru nije bila prihvaćena, nego *Adresa* većine što ju je predložio Juraj Biankini, radi važnosti toga dokumenta navest ćemo doslovce neke njezine dijelove: “*Ova pokrajna hrvatska odciepljena od matere zemlje, a privremeno pripojena, proti svakom pravu, kraljevinam i zemljam zastupanim u carevinskom vijeću, prepuštena je, bez dovoljno ustavne obrane, samovolji uprava koje joj bivaju nametnute od sadašnje vlade. U nijedno doba, od kada se Dalmacija nalazi u protupravnom sklopu nasljednih zemalja Vašeg Veličanstva, nije državna središnja vlada brigala se, da bi kako treba unapriedila, bilo na kojem polju narodnog života, dobrobit ove zemlje, nego je u prvom redu i u svako doba svu svoju brigu posvećivala nastojanju, da sprieči njezinu zakonitu težnju ujedinjenja sa materom zemljom. [...]*”

Dalmacija, koja je prije sve potrebe namirivala iz vlastitih sredstava, koja je imala bujno razvijenu trgovinu sa svim susjednim zemljama i po kopnu i po moru, od kada je pod upravom središnjih vlada Vašeg Veličanstva, sve je to dublje ekonomički padala. A kako je bila ne samo u svemu prikraćena i zapostavljena, nego kako nije bilo ugovora kojeg je monarhija u zadnjih sto godina sklopila a da nije bilo na očitu štetu našeg naroda, tako je bez ikakve obrane i bez ikakve naknade sa strane države, ova zapuštena naša pokrajina ostala prepuštena dugotrajnoj svakovrstnoj ubitačnoj utakmici, koja je prouzročila propast trgovine sa susjednim zemljama, propast većine domaćih obrta, propast nekoć moćnog i glasovitog brodarstva. [...]

Većina pučanstva naše zemlje, lišena domaće dovoljne zarade i dobitka, prisiljena je u velikoj množini da traži svoj ekonomski spas u izseljavanju... I kao da sve to nije dosta, središnje vlade vodile su takvu prometnu politiku, da Dalmacija još ni danas nema toliko traženih trgovačkih željezničkih puteva... Na taj način može se utvrditi, da je trgovina i promet ciele monarhije umjetno baš naperen na konačnu propast ove naše zemlje. [...] Ovakvi nenaravni i za hrvatski narod pogibeljni odnošaji nije moguće da potraju, te je skrajnja nužda da ih se popravi, kako je to jedino moguće, onim načinom, koji je Vaše Veličanstvo nama pokazalo, vjerno ugovorima i prisegam položenim hrvatskom narodu.”¹¹⁸

Pozivajući se na ugovore koje su Habsburgovci sklopili s Hrvatima i obveze koje iz njih proizlaze, Prodan podsjeća Kralja da su se stekli svi uvjeti za ujedinjenje hrvatskih zemalja, “jer onaj dio Hrvatske, koji je bio pod Venecijom, davno je pod žezlom Vašeg Veličanstava, a onaj pod Turskom, Bosna i Hercegovina, od lani je takodjer konačno monarhiji Vašeg Veličanstva pripojen, te prema tomu nema više uzroka, da Hrvatska ni u cijelosti ni u pojedinim dijelovima bude i nadalje podložnica Ugarske, odnosno Austrije, niti to može više dozvoliti Vaše Veličanstvo koje je po položenim prisegam zvano čuvati

¹¹⁷ *Brzopisna izvješća PSD, XXXXII. zasjedanje, svezak I., Zadar 1911, str. 863, 952, 953, 1548-1551; I. PRODAN, M. DRINKOVIĆ, P. MATULINA, A. DULIBIĆ, P. ŠIMUNIĆ, Adresa zastupnika stranke prava, Hrvatska kruna, god. XVII/1909, br. 118, str. 1.*

¹¹⁸ *Brzopisna izvješća PSD, XXXXII. zasjedanje, svezak I., Zadar 1911, str. 1548-1550.*

zakonitu neodvisnost i zemljišnu cjelokupnost kraljevine Hrvatske.”¹¹⁹ Na kraju Prodan podsjeća Kralja kako “Zadovoljni narodi uzdržavaju prijestolja države, zadovoljna Hrvatska sa zadovoljnim narodom svojim bila bi kao nekoć u prošlosti tako i budućnosti stup prijestolja i moćni državni čimbenik u monarhiji, kojoj bi nezavisno hrvatsko kraljevstvo bilo jamstvom, da će se u kući razvijati uživajući plodove mira i rada, a prema vani da će biti poštivana i uvažena kao velesila, kojoj je snaga u ravnopravnosti njezinih naroda i država.”¹²⁰

Godišnja skupština dalmatinske Stranke prava održana je 25. studenoga 1909. godine u Makarskoj. Na njoj se raspravljalo o minulom radu, političkim prilikama i položaju stranke, gospodarskim pitanjima, izbornoj reformi i unutarnjim pitanjima u stranci. Prodan je govorio o političkom položaju i unutarstranačkim pitanjima, te se založio za jedinstvo svih pravaša i pravaških stranaka u Dalmaciji i drugim hrvatskim zemljama. Skupština je potvrdila ispravnost rada Stranke prava, njezina predsjednika, Uprave i zastupnika u proteklom jednogodišnjem razdoblju. Na njoj je još jednom potvrđen zaokret prema jedinstvu svih pravaša i povratak na učenje klasika pravaške misli, Starčevića i Kvaternika.¹²¹

Iako povratak na Starčevićevo učenje, a to znači na ideologiju i politiku prije pedeset godina, više nije bio moguć, na tome je u Banskoj Hrvatskoj najviše radio Mile Starčević sa svojom novom Starčevićevom strankom prava, milinovcima, a u Dalmaciji Prodan sa svojom Strankom prava u kojoj su se našle sve dalmatinske pravaške skupine, osim dijela izrazito austrofilski usmjerenog svećenstva. U Banovini je to najočitije došlo do izražaja kroz pokušaj reinterpretacije pravaškog programa iz godine 1894. u starom starčevićanskom duhu, što ga je izvršio Mile Starčević, a u Dalmaciji kroz najnovija temeljna *Načela i Pravila Stranke prava*, kao i kroz sveukupnu djelatnost stranke i njezinih čelnika. U tom smislu treba shvatiti i inicijativu Prodana, Drinkovića, i Dulibića u Zagrebu za koncentracijom svih oprobanih političkih snaga, koja, doduše, nije urodila planiranim plodom, ali je bila snažan pokretač za okupljanje pravaša i pravaških stranaka iz svih hrvatskih zemalja u jednu jedinstvenu Svepravašku organizaciju. I bečki veliko-austrijski krug oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda ponadao se da će kroz jedinstveni pravaški blok - kojemu su nakon aneksijske krize, uz pomoć bečkih kršćanskih socijala i slovenskih liberala, nastojali nametnuti sebi odano klerikalno vodstvo - lakše osigurati oslonac svojoj velikoaustrijskoj politici u hrvatskom zemljama, osobito prigodom smjene na prijestolju i, eventualno, drugim kriznim situacijama.¹²²

Zbog težnje za što širim okupljanjem i jedinstvom svih pravaša, širom otvorena vrata dalmatinske Stranke prava iskoristila je klerikalna struja oko splitskog lista *Dan* i dr. don Ante Alfirevića i na Skupštini stranke, održanoj sredinom rujna 1910. godine u Šibe-

¹¹⁹ ISTO, str. 1550.

¹²⁰ ISTO, str. 1551.

¹²¹ O skupštini Stranke prava u Makarskoj vidi više u Hrvatskoj kruni, god. XVII/1909, br. 127-138.

¹²² Zaključci Starčevićeve stranke prava, *Hrvatska kruna*, god. XVII/1909, br. 30, str. 2; M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, str. 369-379.

niku, stupila u Stranku prava. Ta skupina odmah se pokušala nametnuti dalmatinskim pravašima i Stranku prava pretvoriti u konfesionalnu stranku i privjesak Šusteršičevih klerikalaca u Slovenskoj pučkoj stranci, ali su se tome suprotstavili Prodan i Drinković. Iako je u mladosti i sam izrastao iz klerikalnog kruga oko *Katoličke Dalmacije*, Prodan se odlučno usprotivio klerikalizaciji svoje stranke, naglasivši posve točno kako je klerikalizam osobito opasan kada iza njega stoji bečki cezarizam. U isto vrijeme kada je u Šibeniku 1910. došlo do jačeg prodora klerikalizma u dalmatinsku stranku prava, u Zagrebu je došlo do ujedinjenja frankovaca i klerikalaca u jedinstvenu Kršćansko-socijalnu stranku prava, koja se također pozivala na Starčevića i stari pravaški program iz godine 1894., ali s pravim pravaštvom nije imala gotovo nikakve veze.¹²³

Poslije pravaške Skupštine u Šibeniku sastalo se 15. studenoga 1910. godine Vijeće Stranke prava u Splitu koje je, nakon prihvaćanja izvješća o radu, izabralo novu Upravu stranke od 25 članova. Za predsjednika Uprave, a to znači i predsjednika dalmatinske Stranke prava, bio je ponovo izabran don Ivo Prodan, dopredsjednik je postao dr. Mate Drinković, blagajnik dr. Mihovil Skvrce i tajnik Vladimir Kulić.¹²⁴

IV.

U duhu novih političkih promjena u pravaškim redovima, a nezadovoljni sa svojim dotadašnjim položajem i odnosom prema bečkoj Vladi, trojica dalmatinskih pravaških zastupnika u Carevinskom vijeću - Prodan, Dulibić i Perić, kojima se nakon razlaza sa Hrvatskom strankom pridružio i don Frane Ivanišević - istupila su koncem studenoga 1910. godine iz Saveza južnih Slavena i zajedno sa slovenskim zastupnicima osnovali Hrvatsko-slovenski parlamentarni klub. Predsjednik toga Kluba bio je dr. Ivan Šusteršič, a pravaški zastupnici u njemu zadržali su određenu autonomnost kao posebna skupina pod nazivom Hrvatski klub, čiji je predsjednik bio dr. Ante Dulibić, a tajnik don Frane Ivanišević.¹²⁵

Don Ivo Prodan i njegova Stranka prava postigli su svoj najveći izborni uspjeh na prijevremenim izborima za Carevinsko vijeće u Beču, koji su održani u lipnju 1911. godine. Na tim izborima Stranka prava nastupila je samostalno i istakla svoje kandidate u osam od ukupno jedanaest izbornih kotara. Prodan se ponovo kandidirao u svom starom izborništvu, u prvom izbornom kotaru, kojeg su sačinjavali sudski kotari Zadar, Pag, Rab i Biograd.¹²⁶ U prvom izbornom krugu, održanom 11. lipnja, Prodan je osvojio 5034, automaš dr. Boxich 3822, a kandidat Hrvatske stranke knez Hubert Borelli samo 2912 gla-

¹²³ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, str. 378, 379. Više o pravaškoj Skupštini u Šibeniku vidi u *Hrvatskoj kruni*, god. XVIII/1910, od br. 85 do br. 100.

¹²⁴ *Hrvatska kruna*, god. XVIII/1910, br. 117, str. 1.

¹²⁵ Izstup četvorice, *Hrvatska kruna*, god. XVIII/1910, br. 120, str. 2; Hrvatski klub u Beču, *Hrvatska kruna*, god. XVIII/1910, br. 121, str. 2.

¹²⁶ *Hrvatska kruna*, god. XIX/1911, br. 33, 38, 42, 43, 51.

sova. Kako nijedan kandidat nije osvojio apsolutnu većinu glasova, došlo je u drugom krugu 21. lipnja 1911. do užeg izbora između pravaškoga i autonomnaškoga kandidata u kojem je lako pobijedio Prodan.¹²⁷ Od 11 mandata, koliko ih je Dalmacija imala u Carevinskom vijeću, Stranka prava osvojila je četiri - Prodan, Dulibić, Perić i dr. Ante Sesardić - i tako postigla svoj najveći izborni uspjeh. Mjesec dana poslije izbora sva četvorica pravaških zastupnika ušla su u Šusteršičev Hrvatsko-slovenski klub i u Beču dali posebnu državnu izjavu kojom se unaprijed "ograduju protiv svakomu i najmanjemu uštrbu prirodnih i historičkih prava" svoje još neujedinjene domovine. "Podpisani hrvatski zastupnici stranke prava, ulazeći u cesarovinsko vijeće da sudjeluju u njegovu zakonodavnom radu, izjavljuju, da to čine smatrajući postojeći faktični odnošaj Dalmacije prema kraljevinam i zemljam zastupanim na cesarevinskom vijeću samo prielaznim, pokle Dalmacija po pravu sačinjava integralni dio kraljevine Hrvatske."¹²⁸

Na poticaj Prodana i drugih dalmatinskih pravaša, koji su težili za objedinjavanjem bar svih pravaških snaga, kad već nije bilo moguće ujediniti cjelokupnu hrvatsku oporbu, došlo je u Zagrebu 24. i 25. srpnja 1911. godine do održavanja posebne svepravaške Konferencije na kojoj su udareni temelji stvaranju jedinstvene pravaške organizacije za Dalmaciju, Istru, Bansku Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, a zaključeno je da se stupa u kontakt i sa Slovencima radi zajedničkog rada na temelju programa Stranke prava. Temeljni cilj te Konferencije, kojoj je predsjedavao don Ivo Prodan, bio je stvaranje jedinstva svih pravaša i njihovih stranaka, koje je trebalo poslužiti kao putokaz i podloga za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, uključujući i nedavno anektiranu Bosnu i Hercegovinu. Zaključeno je također da u buduću Vrhovnu upravu jedinstvene Stranke prava Dalmacija, Istra i Bosna i Hercegovina biraju po tri, a Banska Hrvatska šest pravaških izaslanika, dakle ukupno 15 predstavnika. Vijeće dalmatinske Stranke prava predložilo je i izabralo u Vrhovnu upravu Svepravaške organizacije Prodana, Drinkovića i dr. Ivana Krstelja, a njihovi zamjenici bili su Ante Dulibić i Božo Rašica.¹²⁹

Izabrani predstavnici pokrajinskih pravaških stranaka sastali su se prvi put 4. listopada 1911. godine u Zagrebu i pod Prodanovim predsjedavanjem konstituirali Vrhovnu upravu jedinstvene Stranke prava. Za predsjednika Vrhovne uprave Svepravaške organizacije bio je tada jednoglasno izabran Mile Starčević, a njegovi zamjenici bili su: za Dalmaciju don Ivo Prodan, za Banovinu dr. Aleksandar Horvat, za Istru dr. Matko Laginja i za Bosnu i Hercegovinu dr. Nikola Mandić. Za tajnike Vrhovne uprave izabrani su dr. Vladimir Prebeg i Ivan Peršić, a rizničar je bio dr. Josip Pazman. Nakon što je objedinio dalmatinske pravaške skupine i po drugi put bio biran u Dalmatinski sabor i Carevinsko vijeće Prodan je, ujedinjavanjem svih pravaških stranaka iz svih hrvatskih zemalja u jednu

¹²⁷ *Hrvatska kruna*, god. XIX/1911, br. 53, 54, 56. Više o politici velikoaustrijskog kruga vidi u radnji: M. GROSS, *Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda*, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 1970, str. 9-74.

¹²⁸ *Hrvatska kruna*, god. XIX/1911, br. 58, 64.

¹²⁹ *Hrvatska kruna*, god. XIX/1911, br. 66, 70, 74, 78.

jedinstvenu Svepravašku organizaciju, postigao 1911. godine vrhunac svoje političke karijere.¹³⁰

Na sjednici Vrhovne uprave, kojom je dalje ravnao novoizabrani predsjednik Mile Starčević, raspravljalo se o mnogim bitnim onovremenim gospodarskim i političkim pitanjima, a posebice o odnošaju jedinstvene Stranke prava prema vladama, prema drugim političkim strankama, prema Slovencima te prema brojnim kulturnim i vjerskim pitanjima. Posebice je naglašeno da Stranka prava nije konfesionalna stranka. Na kraju je, nakon rasprave, bio prihvaćen *Statut* o ustroju i *Pravilnik Vrhovne uprave*.¹³¹ Prema tim dokumentima "Vrhovna uprava stranke prava jest najviši upravni i odlučujući forum stranke prava u svim hrvatskim zemljama. Svrha joj je, da jedinstvenom organizacijom i jedinstvenim političkim radom hrvatskoga naroda oživotvori program stranke prava. Prema tome ona imade odredjivati politički pravac, odabrati sredstva, utanačiti taktiku i bditi nad tim, da se u svim hrvatskim zemljama vodi čista pravaška politika u duhu programa od godine 1894., te tradicija stranke prava i nauka njezina utemeljitelja dr. Ante Starčevića."¹³²

Dalje se govorilo o djelovanju, sastavu i poslovanju Vrhovne uprave novoustrojene Stranke prava za sve hrvatske zemlje. U toj stranci našla se jaka frankoklerikalna skupina, ali prevagu je ipak odnijela starčevićanska struja na čelu s Milom Starčevićem, kojeg su snažno podupirali istarski i dalmatinski pravaši pod Laginjinim i Prodanovim vodstvom. Glavno glasilo te stranke postala je *Hrvatska*, koja je nastala ujedinjavanjem frankovačkog *Hrvatskog prava* i starčevićanske *Hrvatske slobode*. Vrhovna uprava Svepravaške organizacije sastajala se najmanje dvaput godišnje, i to uoči saborskih zasjedanja u proljeće i jesen, ali svaki put u drugom gradu jedne od hrvatskih pokrajina.¹³³

Pored izbora za Carevinsko vijeće, o kojima smo dosta govorili, u Dalmaciji su sredinom 1911. godine održani i općinski izbori, izbori za općinska vijeća, na kojima je dalmatinska Stranka prava pod Prodanovim vodstvom polučila također velik uspjeh. Od 88 općina, koliko ih je prema pisanju *Hrvatske krune* bilo tada u Dalmaciji, pravaši su osvojili 27, talijanaši 1, Srbi 11, a u 49 općina većinu je imala "utvaraško-demokratska" stranka, odnosno Trumbićeva Hrvatska stranka i Smodlakina Hrvatska pučka napredna stranka. Glavna uporišta pravaša bila su u sjevernoj Dalmaciji gdje su gotovo sve općine, osim Zadra, bile u pravaškim rukama, zatim Šibenik, Drniš, Sinj, Imotski, i makarsko-neretvanski kraj.¹³⁴

Jedna od značajnijih sjednica Vrhovne uprava Svepravaške organizacije, kada su na vijećanje bili pozvani svi zastupnici Stranke prava iz Dalmatinskog, Istarskog, Hrvatskog i Bosansko-hercegovačkog sabora, održana je u Starčevićevu domu od 11. do 14. siječnja

¹³⁰ *Hrvatska kruna*, god. XIX/1911, br. 86, 87.

¹³¹ Svepravaška sloga. Vijećanje i zaključci vrhovne uprave, *Hrvatska kruna*, god. XIX/1911, br. 87, str. 1, 2.

¹³² Ustrojstvo vrhovne uprave stranke prava, *Hrvatska kruna*, god. XIX/1911, br. 88.

¹³³ ISTO, str. 1.

¹³⁴ *Hrvatska kruna*, god. XIX/1911, br. 74, str. 1; M. DIKLJIĆ, Pobjeda pravaša na općinskim izborima u Drnišu godine 1911. i 1913., *Radovi ZP/HAZU*, sv. 33, Zadar 1991, str. 215-237.

1912. godine u Zagrebu.¹³⁵ Unatoč glasinama o neslozi između frankovaca i starčevićanaca na sjednici Vrhovne uprave i Vijeća stranke, koje se predstavilo kao “prvi trijalistički sabor” ili “Prvi hrvatski sabor novih vremena”, okupilo se 58 pravaških zastupnika iz svih hrvatskih sabora. Dalmatinske pravaše tom prigodom zastupali su Prodan, Drinković i Dulibić. Oni su zajedno s drugim pravaškim zastupnicima, pod predsjedavanjem dr. Mile Starčevića, raspravljali tri dana o stanju i položaju hrvatskoga naroda, te o metodama i sredstvima s kojima bi se moglo “unapriediti oživotvorenje pravaškoga programa: ujedinjenje i državna samostalnost Hrvatske, i o koracima, koje bi imali poduzeti zastupnici u saborima, u kojima sudjeluju i rade”. Posebice se raspravljalo o neustavnom režimu novoga bana Slavka Cuvaja u Hrvatskoj, gospodarskim pitanjima i hrvatskom jeziku u Bosni i Hercegovini, a najavljeno je i iduće zasjedanje u Sarajevu.¹³⁶

Vijećanje saborskih zastupnika hrvatskih pravaških stranaka u Zagrebu završeno je usvajanjem posebne pismene predstave, memoranduma, upućena kralju Franji Josipu, kojeg je potpisalo 55 pravaških zastupnika iz Dalmacije, Istre, Banovine i Bosne i Hercegovine. U memorandumu, što je nastao pod snažnim utjecajem dalmatinskih pravaša, a odiše polustarčevićanskim duhom, iznosi se veoma teško političko i gospodarsko stanje u svim hrvatskim zemljama i zato izravno krivi postojeći sustav i dinastiju, te se na temelju hrvatskoga povijesnog i državnog prava traži od Kralja da sazove jedinstveni Hrvatski sabor i ujedini sve hrvatske zemlje u jednu samostalnu državu u okviru Monarhije. U njemu se posebice naglašava kako je hrvatski narod, uvijek vjeran i odan vladalačkom domu, u zadnjih sto godina nemilice izrabljivan i ponižavan, a vrhunac kritike dostignut je u rečenici koja glasi: “Hrvatski narod pristupom u monarkiju Vašeg Veličanstva, donio je sve blago suverene slobodne države, a izgubio sve do fizičkog života.”¹³⁷

Prvi “trijalistički sabor” pravaških zastupnika, u kojem je aktivno sudjelovao Prodan, bio je još jedan neuspjeli pokušaj čelnih ljudi ujedinjene Stranke prava da u ime hrvatskoga naroda pregovaraju s dinastijom o cjelovitom rješenju hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja, što je uvijek bio i ostao pravaški san. Naravno, sve ono što je rečeno u pravaškom memorandumu, a osobito težnja za hrvatskom državnošću, nije se dopalo bečkim vladajućim krugovima, pa se kralj Franjo Josip I. nije niti osvrnuo, a kamo li pismeno odgovorio na pravašku trijalističku ponudu. Ali, ono što nije učinio Kralj, uradio je njegov nasljednik Franjo Ferdinand preko svojih najbližih suradnika, grofa Crennevillea i kneza Schwarzenberga. Grof Ludwig Crenneville, koji se još za aneksijske krize 1908/1909. godine zalagao za stvaranje posebne administrativno-upravne jedinice od Dalmacije, Banovine i Bosne, suprotstavio se u listu *Reichspost* zahtjevu pravaških zastupnika za posebnom hrvatskom državnošću i samostalnošću. Zamjerio je Hrvatima pretjerani oprez prema Beču, centralizaciji i germanizaciji, koji ih navodno gura u naručje Mađara, i poručio im da napuste svoj ideal o stvaranju samostalne hrvatske države u trijalistički

¹³⁵ *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 5, 6.

¹³⁶ Prvi hrvatski sabor novih vremena, *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 6, 7.

¹³⁷ Predstavka pravaških zastupnika iz svih hrvatskih zemalja. N. Velić, kralju Franji Josipu I., *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 11, str. 1.

preuređenoj Monarhiji. Slično njemu izjasnio se i Friedrich Schwarzenberg u Austrijskoj delegaciji, koji se također zalagao za ukidanje dualizma i državni preustroj Monarhije, ali s ciljem stvaranja Velike Austrije, centralistički uređene, u kojoj bi hrvatske zemlje s Bosnom i Hercegovinom činile jednu administrativno-upravnu jedinicu. Međutim, i takvo rješenje moglo se očekivati tek nakon stupanja na prijestolje novog vladara Franje Ferdinanda.¹³⁸

Takvim shvaćanjima oštro se suprotstavio Ivo Prodan u *Hrvatskoj kruni*, naglasivši kako cilj borbe hrvatskog naroda nije promjena gospodara, odnosno zamjena Pešte Bečom, nego stvaranje samostalne i suverene hrvatske države u trijalistički preuređenoj Monarhiji. "Kukavni bi nas doista ideali vodili u borbi, kad bi smo se borili za to, da se jednog zla oslobodimo, a u drugo upadnemo. Izmjena gospodara nije cilj naše borbe" - piše Prodan u svom glasilu.¹³⁹

Ne samo Prodan nego i svi drugi pravaši starčevićanske orijentacije shvatili su još jednom da je bečki trijalizam samo lažni sirenski zov velikoaustrijskog kruga na čelu s prijestolonasljednikom Franjom Ferdinandom, kojemu je cilj stvoriti uz pomoć Hrvata centraliziranu Veliku Austriju, unutar koje bi hrvatske zemlje eventualno činile jednu jedinstvenu upravnu jedinicu. Sva Prodanova nastojanja oko stvaranja koncentracije hrvatskih oporbenih snaga, uključujući i Srbe, ujedinjavanjem pravaških stranaka i stvaranjem jedinstvene Svepravaške organizacije, te prvi "trijalistički sabor" pravaških zastupnika i njihov memorandum Kralju, imala su cilj da se utre put ujedinjenju svih hrvatskih zemalja i stvaranju samostalne i suverene Hrvatske. Upravo zbog toga će bečki velikoaustrijski krug - koji je svojevremeno blagonaklono gledao i poticao stvaranje pravaškog bloka, vjerujući da će u njemu vodstvo preuzeti Beču odana struja - ubrzo početi raditi na njegovu razbijanju, što će uskoro dovesti do unutarnjih neslaganja, sukoba i razdora u jedinstvenoj Svepravaškoj organizaciji.¹⁴⁰

Ta organizacija učinila je još jedan korak dalje kada je, u trenutku zavođenja otvorenog apsolutizma bana Cuvaja u Hrvatskoj, sklopila sporazum s Hrvatsko-srpskom koalicijom uperen protiv dualizma i mađarske prevlasti u Banskoj Hrvatskoj. Taj sporazum prihvatila je i dalmatinska Stranka prava, te se obvezala da će u delegacijama i Carevinskom vijeću poraditi na tome da se ukine Cuvajevo nasilje i komesarijat u Banovini. Oštro protiv Cuvajeva režima i mađarske dominacije izjasnila se i Vrhovna uprava jedinstvene Stranke prava na svojoj sjednici u Sarajevu, održanoj od 7. do 9. lipnja 1912. godine. Na kraju te sjednice zaključeno je da se idući sastanak održi najesen u Istri.¹⁴¹

Kada se sredinom 1912. godine u Carevinskom vijeću glasovalo o vojnim zakonima svi zastupnici dalmatinske Stranke prava, osim Prodana koji se usprotivio, glasovali su kao članovi Šusteršičeva Slovensko-hrvatskog kluba za vojne zakone, umjesto da im se suprotstave čvrstim argumentima o teškom stanju u Banskoj Hrvatskoj i drugim hrvatskim

¹³⁸ M.GROSS. *Povijest pravaške ideologije*, str. 384, 385.

¹³⁹ *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 16, str. 1.

¹⁴⁰ ISTO, str. 1; Usp. i bilj. 138.

¹⁴¹ *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 36-37, 46, 56.

zemljama. Zbog toga su na sjednici Uprave dalmatinske Stranke prava, održane u Splitu 7. srpnja 1912. godine, Prodan i Drinković ponudili ostavke koje nisu prihvaćene, već je zaključeno da ubuduće pravaški zastupnici u bečkom državnom Parlamentu, bez obzira na klubsku pripadnost, imaju slobodne ruke kada se radi o isključivo hrvatskim pitanjima i problemima. Također je zaključeno da se preispita odnos prema dr. Ivanu Šusteršiču i njegovoj Slovenskoj pučkoj stranci, koja teži središte hrvatske politike prenijeti u Ljubljanu.¹⁴²

Unatoč prvom značajnijem otporu Šusteršičevu utjecaju, što je osobito dolazio od dopredsjednika dalmatinske Stranke prava Mate Drinkovića kod kojeg je sve više prevladavalo mišljenje o rješenju hrvatskog pitanja izvan okvira Monarhije, u Opatiji je na sjednici Vrhovne uprave Svepravaške organizacije, održane 18. i 19. rujna 1912. godine, došlo do zajedničkog vijećanja između istaknutih predstavnika jedinstvene Stranke prava i Slovenske pučke stranke. Iako je na tom sastanku bio nazočan i Prodan, njegova *Hrvatska kruna* o svemu tome donosi samo kratko izvješće iz kojeg se vidi da se raspravljalo o političkom stanju hrvatskoga i slovenskog naroda u Monarhiji. Nakon rasprave zaključeno je da se međusobno povežu obadvije stranke sve do mogućeg ujedinjenja na pravaškom programu, te je u tu svrhu predložen stalni "hrvatsko-slovenski eksekutivni odbor, koji će odsle voditi jedinstvene političke poslove hrvatsko-slovenskog naroda", i dogovoren u listopadu novi sastanak svih zastupnika jedne i druge stranke u Ljubljani na kojem je trebalo biti potvrđeno jedinstvo Stranke prava i Slovenske pučke stranke, te nastavljen zajednički rad na pravaškim temeljima.¹⁴³ U zajednički Hrvatsko-slovenski odbor Prodan najvjerojatnije nije htio ući, jer mu se mnoge stvari nisu dopadale, ali se u interesu stranačke stege i postignutog jedinstva suzdržavao, pa je Uprava dalmatinske Stranke prava u zajednički Odbor izabrala Drinkovića i Krstelja. Međutim, njih dvojica pružila su još veći otpor od Prodana utjecaju i prevlasti dr. Ivana Šusteršiča i njegove stranke, koji je u velikoj mjeri bio prikriiveni eksponent bečke politike velikoaustrijskog kruga.¹⁴⁴

Prije planiranog sastanka u Ljubljani sastao se u Beču 9. listopada 1912. godine zajednički Hrvatsko-slovenski odbor na kojem je konačno dogovoreno ujedinjenje Stranke prava i Slovenske pučke stranke. Taj sastanak održan je neposredno uoči izbijanja Prvoga balkanskog rata, te je na njemu pod utjecajem slovenskih predstavnika donesena Bečka rezolucija u kojoj se izražava puna lojalnost dinastiji i Monarhiji, a to znači obećava i bezuvjetna potpora u tom ratu. Interesantno je da *Hrvatska kruna* o Bečkoj rezoluciji nije napisala ni riječi, a kamoli je objavila, što znači da joj se Prodan protivio i da nije imao namjeru propagirati takvo hrvatsko-slovensko jedinstvo. Istu sudbinu doživjela je ta Rezolucija i nakon sastanka u Ljubljani. Do sastanka u Ljubljani, odnosno Skupštine hrvatskih i slovenskih zastupnika i čelnih ljudi Stranke prava i Slovenske pučke stranke došlo je 20. listopada 1912. godine. Na tom sastanku sudjelovala su 33 pravaška zastupnika, 16

¹⁴² M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, str. 397; *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 66, str. 1.

¹⁴³ *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 88, 89.

¹⁴⁴ Sjednica Uprave Stranke prava u Dalmaciji, *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 90, str. 1.

iz raspuštenoga Hrvatskog sabora, 8 iz Dalmatinskog sabora, 6 iz Bosansko-hercegovačkog sabora i 3 iz Istarskog sabora, a ukupno je sa Slovencima bilo oko 90 sudionika.¹⁴⁵

Iako se Prodan suprotstavljao Šusteršičevoj probečkoj politici, on je prihvaćao jedinstvo dviju stranaka te slovenskoga i hrvatskog naroda, pa je u svezi s tim pisao kako se 20. listopada 1912. "izpunila i u djelo provela misao neumrlag nam Starčevića o 'Planinskim Hrvatima', koji prihvatiše podpunoma kulturno i politički Starčevićev program" iz godine 1894. Opirući se politici i taktici Slovenske pučke stranke, on nije objavio ponovo nametnutu i na zajedničkom dijelu svečane sjednice nadglasavanjem usvojenu Bečku rezoluciju, već je objavio posebnu Rezoluciju što su je uoči zajedničkog sastanka bili usvojili hrvatski pravaški zastupnici. U toj izjavi prešućuje se okvir Monarhije kao mjesto za rješavanje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja, ali se posebice naglašava kako stoljećima odani hrvatski narod, koji je dao tolike žrtve za Monarhiju i dinastiju, s pravom očekuje "poštujući prava i slobodu drugih naroda da će prejasni vladalački dom i narodi ove monarkije, i u svom vlastitom interesu izpuniti svoju dužnost, naprama potlačenomu hrvatskomu narodu". Naglašeno je također kako Hrvati bolno i s dubokim ogorčenjem podnose političku podjelu Kraljevine Hrvatske, a osobito protunarodni režim u Banovini, gdje se nasilno uništava svaki napredak i sva prava hrvatskog naroda.¹⁴⁶

Što se tiče ujedinjenja dviju stranaka rečeno je da: "Vrhovna uprava stranke prava uzela je s velikim zadovoljstvom i iskrenom radošću na znanje viest o udruženju sklopljenom u Opatiji 19. rujna i u Beču 9. listopada ove godine između delegata stranke prava i sveslovenske ljudske stranke, uslied kojeg sveslovenska ljudska stranka stupa u redove stranke prava i u cjelosti prihvaća njezin državopravni program od god. 1894."¹⁴⁷ U cjelokupnom pokušaju oko objedinjavanja Stranke prava i Slovenske pučke stranke valja prepoznati nastojanja bečkog velikoaustrijskog kruga koji, kada nije uspio da jedinstvenoj Stranci prava iznutra nametne sebi odane franko-klerikalne elemente, pokušao je ujedinjenjem te stranke sa Slovenskom pučkom strankom novonastaloj pravaškoj organizaciji nametnuti za vođu Ivana Šusteršiča, kako bi pod njegovim vodstvom svi pravaši u hrvatskim zemljama postali čvršći oslonac velikoaustrijske politike prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, osobito pri očekivanoj smjeni na prijestolju i nadolazećim sudbonosnim ratnim zbivanjima na Balkanu i u svijetu. Naravno, do toga nije došlo jer je među pravašima i dalje prevladavala starčevićanska struja milinovaca, ali je zato došlo do brojnih trzavica i sukoba, pa i istupa i rascjepa u dotad jedinstvenoj Stranci prava. Sve to imalo je odraza i u Prodanovoj dalmatinskoj Stranci prava, koji se u novonastalim političkim prilikama uoči Prvoga svjetskog rata nije uvijek najbolje snalazio, pa je i u njoj došlo do sukoba s klerikalnom probečkom strujom oko lista *Dan* i don Ante Alfirevića, a nešto kasnije i sa šiben-

¹⁴⁵ *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 97; Usp. M.GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, str. 398, 399.

¹⁴⁶ Manifestacija hrvatsko-slovenskog jedinstva u Ljubljani, *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 97.

¹⁴⁷ ISTO, str.1.

skom pravaškom skupinom na čelu s Matom Drinkovićem, koji je napustio politiku "okvira", istupio iz stranke i otvoreno zaplovio u jugoslavenske političke vode.¹⁴⁸

Za vrijeme Prvoga balkanskog rata, pod dojmom velikih uspjeha balkanskih saveznika u borbi protiv Turske, kada je u Dalmaciji nastao val oduševljenja u korist malih balkanskih naroda i njihove borbe, dalmatinski starčevićanci pod Prodanovim vodstvom uključili su se u te manifestacije potpore, vjerujući da je ta borba doprinos i putokaz Hrvatima u njihovim nastojanjima za ujedinjenje i stvaranje samostalne hrvatske države u Monarhiji ili izvan nje. Nakon što je zbog tih manifestacija bila raspuštena šibenska i splitska općina i u njima uveden komesarijat, u Zadru je 24. studenoga 1912. godine održan veliki narodni zbor na kojem su se okupili čelni ljudi svih dalmatinskih političkih stranaka, zastupnici u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću, te brojni predstavnici dalmatinskih općina, njihovi načelnici i narod. U radu toga zbora, na kojem se najviše prosvjedovalo protiv raspuštanja općinskih vijeća u Splitu i Šibeniku, sudjelovao je i don Ivo Prodan, a bila je usvojena i posebna Rezolucija što ju je predložio i sastavio Mate Drinković, dopredsjednik dalmatinske Stranke prava.¹⁴⁹

U toj Rezoluciji - koja odmah nije ugledala svjetlo dana jer ju je državno odvjetništvo zaplijenilo u svim listovima, pa ju je u Carevinskom vijeću pročitao i tako imunizirao istarski pravaš Matko Laginja, nakon čega je bila objavljena u tisku - izražava se solidarnost s borbom balkanskih saveznika, te prosvjeduje protiv gotovo poluslužbene austrougarske hajke koja gura narode u rat. Zatim se odlučno osuđuje austrijski "protunarodni policijski sustav koji nalazi izražaja: u Dalmaciji, u samovoljnom raspuštanju občinskih zastupstava; u Bosni u kraćenju najvažnijih ustavnih prava; u Hrvatskoj uvadjanjem i podržavanjem komesarijata, kojim se jednoj od najstarijih ustavnih kraljevina Europe stoljetna zakonom zajamčena samostalnost oduzima, u isto doba, kada se odlučujući krugovi Austro-Ugarske monarhije zalažu, da se Albaniji udieli državna autonomija, pokazujući time više velikodušnosti prema jednom dielu rušećeg se turskog carstva, nego li pravice prema narodu, koji je od vjekova stvorio sebi ustavni život i kulturu i koji, brojeći više milijuna snažna, darovita i hrabra pučanstva, nastava, na granicama balkanskih država, sav prevažni južni teritorij te monarhije.

Predstavnici Dalmacije protiv ovakvog sustavu potlačivanja odlučni su da, bez razlike stranačkog mišljenja, složnim silama brane narodna i ustavna prava, uskorujući čas u koji Dalmacija ima ispuniti svoj zavjet sjedinjenja sa cjelokupnom kraljevinom Hrvatskom, preporodjenom i okriepljenom državnom samostalnošću, ustavnom slobodom i ravnopravnošću svih njezinih sinova."¹⁵⁰ Poslije te Rezolucije glavnim tvorcima veliko-austrijske politike oko Franje Ferdinanda postalo je sasvim jasno da od oslonca na svepravaški blok i uvijek vjerni hrvatski narod neće biti ništa. Zbog toga su se počeli zala-

¹⁴⁸ Više o tome vidi u radnji M. GROSS. Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči prvog svjetskog rata, *Radovi 1*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1971, str. 259-285.

¹⁴⁹ ISTO, str. 275, 276; *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, od br. 102 do br. 108 i d.

¹⁵⁰ Interpelacija zastupnika Laginje glede zadarske rezolucije, *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 108, str. 1.

gati za sve čvršći apsolutizam i centralizam, a pomišljali su da u potpunosti napuste oslonac na Hrvate i druge južnoslavenske narode u borbi protiv dualizma i Mađara, te da se vrate na provjerenu nagodbenu politiku i suradnju s Mađarima u borbi protiv južnoslavenskih naroda, do čega je uoči Prvog svjetskog rata i došlo.

U duhu naprijed navedene Rezolucije Prodan je 3. prosinca godine 1912. u Carevinskom vijeću u Beču, prigodom rasprave o budžetskom provizoriju, oštro kritizirao sveukupnu austrijsku politiku, a posebice politiku njezinih vlada u svim hrvatskim zemljama. Na primjeru Dalmacije, iz koje su austrijske vlasti preko raznih poreza izvukle "preko 100 milijuna kruna", on traži da se već jednom prestane s izrabljivanjem hrvatskog pučanstva, koje s jedne strane "izsisavaju Magjari, a s druge Austrija". Osuđuje austrijsku poreznu, prometnu, prosvjetnu, pomorsku i cjelokupnu trgovačku politiku, a posebice nastojanja da se Hrvatima otme more. Što se tiče vanjske politike, Prodan poraz austrijske diplomacije na Balkanu doživljava kao kaznu i "djelo Božje providnosti", a za sve to krivi samu Austriju, koja nema dovoljno sluha, unutarnje snage i mudrosti da hrvatskomu i drugim južnoslavenskim narodima u Monarhiji dade slobodu, nego ih stalno odbija od sebe i gura prema vani u ruke balkanskih saveznika. Na kraju zaključuje da, kada bi "kod članova austrijskog kabineta bilo ljubavi za Dalmaciju koliko jaje ima dlaka, sigurno bi se i onda pobrinuli oni, da se glede Dalmacije stvore u svakom pogledu iznimke", kako bi joj se onemogućio svaki razvitak i napredak.¹⁵¹

Koncem 1912. godine, odmah nakon velikoga narodnog zбора u Zadru i na njemu usvojene Rezolucije, kada je velikoaustrijskom krugu oko Franje Ferdinanda postalo jasno da od oslonca na Svepravašku organizaciju u hrvatskim zemljama nema ništa, započele su trzavice i sukobi unutar dalmatinske Stranke prava u kojoj je Prodanova starčevićanska struja imala većinu. Te sukobe i rastrojstvo u Stranci prava potakle su one iste velikoaustrijske snage koje su prije dvije godine poticale nastanak Svepravaške organizacije i u nju gurale sebi odano svećenstvo. Spor se vodio između klerikalno-pravaške skupine, bezuvjetno odane velikoaustrijskoj politici Beča, koja se okupljala oko splitskog lista *Dan* i dr. don Ante Alfrevića, na jednoj strani, i šibenske pravaške skupine, okupljene oko *Hrvatske rieči* i dr. Mate Drinkovića, na drugoj, za koju je okvir Monarhije postao pretijesan pa je zahtijevala rješenje hrvatskog pitanja izvan toga okvira. Kritike nije bio pošteđen ni don Ivo Prodan ni starčevićanska Uprava dalmatinske Stranke prava. Njih je šibensko-splitska proaustrijska struja optuživala zbog simpatija prema balkanskim saveznicima kao srbofile, a na dušu im je stavljala i tobožnje savezništvo s dalmatinskim narodnjacima, Srbima i liberalima u Smodlakinoj Hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci. Objektivno gledajući, Prodan je, kao pravi i iskreni starčevićanac, stajao po sredini između tih sukobljenih struja. On se nije mogao staviti ni na jednu ni na drugu stranu jer nije bio ni za Beč, ni za Peštu, ni za Beograd, nego za Hrvatsku i Zagreb, a okvir je prihvaćao samo uvjetno. Nakon uspjeha saveznika u Prvom balkanskom ratu njegova *Hrvatska kruna* otvoreno piše kako je nastupio trenutak da i Hrvati svim silama složno upru "oko oživljavanja našeg ideala.

¹⁵¹ Trosatni govor zast. D. Ive Prodana u zastupničkoj kući, *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 109, str. 1

velike ujedinjene Hrvatske”, jer hrvatstvo i “Hrvatska mora sada biti alfa i omega našeg djelovanja”. Prema tome, dalmatinski su starčevićanci uspjeh balkanskih saveznika shvaćali kao osobni poticaj i putokaz za ozbiljenje hrvatske državnosti vlastitim snagama.¹⁵²

Iako se starčevićansko vodstvo na čelu s Milom Starčevićem i Prodanom sve više trudilo da prikrije i zataška nastali spor u Svepravaškoj organizaciji, o čemu će još biti riječi, sukoba je unutar te organizacije bilo stalno, samo što su se oni tijekom 1913. godine sve više intenzivirali, izbijali na površinu i na kraju doveli do rascjepa i istupanja pojedinih frakcija iz jedinstvene Stranke prava. U tijeku tih sukoba, koji su se osobito vodili između Alfrevičeve i Drinkovićeve skupine u dalmatinskoj Stranci prava, došlo je u Opatiji 27. i 28. ožujka 1913. godine do sjednice Vrhovne uprave Svepravaške organizacije i sastanka pravaških zastupnika iz svih hrvatskih zemalja, uključujući Bosnu i Sloveniju.¹⁵³

U radu sjednice, kojoj je predsjedavao dr. Mile Starčević, aktivno je sudjelovao i Prodan, a raspravljalo se o položaju hrvatskog naroda poslije vojnih uspjeha balkanskih saveznika i drugim političkim stajalištima Stranke prava. U svezi s tim usvojena je posebna izjava. Izjava je sastavljena u starčevićanskom duhu i bila je u suprotnosti s nametnutim zaključcima prošlogodišnjega ljubljanskog sastanka, osobito onim koji se odnose na borbu balkanskih saveznika protiv Turske, te je izazvala nove nesuglasice i nezadovoljstvo franko-klerikalnih austrofilskih elemenata, koji su uskoro doveli do novih sukoba i razdora u Svepravaškoj organizaciji. Izjava počinje otvorenom potporom borbi balkanskih naroda za konačno oslobođenje od Turaka, borbi koja je na određeni način budila nadu u skoro oslobođenje i osamostaljenje hrvatskih zemalja, a završava s ogromnim povjerenjem jedino u vlastite snage. “Podučeni gorkim iskustvom, ne polažemo svoje nade u bilo koga izvan hrvatskog naroda, odbijajući svaki pokušaj, da hrvatski narod bude bilo čije sliepo protunarodno orudje, stupamo napried na dosadašnjem svojem državnom i narodnom programu, uzdajući se samo u Boga i Hrvate.”¹⁵⁴ To je bila jasna poruka velikoaustrijskom krugu Franje Ferdinanda da je njegova politika izgubila svaki oslonac u pravaškim redovima, ali i svima onima koji su se ponadali da će im slobodu pokloniti balkanski saveznici ili pak novi vladar iz Beča. Starčevićancima oko Mile Starčevića i Prodana bilo je posve jasno da hrvatsku državnu misao može oživotvoriti samo i jedino hrvatski narod.

Nakon rasprave Vrhovna uprava zauzela je na opatijskom sastanku stajalište da Stranka prava neće nikada podupirati nijednu nagodbenu vladu u Banskoj Hrvatskoj, te da će se boriti protiv komesarijata u njoj i podupirati Hrvatsko-srpsku koaliciju; u Istri i Bosni i Hercegovini zalagat će se za službenu uporabu isključivo hrvatskoga jezika; a u Dalmaciji, s obzirom na nesuglasice u Stranci prava, preporučuje izmirenje zavađenih frakcija u

¹⁵² *Hrvatska kruna*, god. XX/1912, br. 108, 111, 112, 115.

¹⁵³ *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913, br. 26, str. 1.

¹⁵⁴ Komunique s viećanja Vrhovne Uprave stranke prava i plenuma pravaških zastupnika u Opatiji. *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913, br. 27.

skladu s izjavom i programskim stajalištima Svepravaške organizacije.¹⁵⁵ Izmirenje među zavađenim dalmatinskim pravašima tražio je u svojoj poslanici i predsjednik Vrhovne uprave jedinstvene Stranke prava dr. Mile Starčević, ali sve je bilo uzalud, jer se spor između Alfirevićeve proaustrijske i Drinkovićeve projugoslavenske struje nastavljao, a na razbijanju jedinstva Svepravaške organizacije radio je, kako smo rekli, i velikoaustrijski krug kada je shvatio da je neće moći upotrijebiti kao oruđe i oslonac svoje politike.¹⁵⁶

U trenutku dok je Mile Starčević u Beču pregovarao s pravaškim zastupnicima u Carevinskom vijeću o rješenju sukoba u dalmatinskoj Stranci prava, frankovačka austrofil-ska struja u Banskoj Hrvatskoj izazvala je 19. svibnja 1913. godine novi sukob i rascjep u dotad jedinstvenoj Stranci prava, preuzevši nasilno glavno glasilo stranke - *Hrvatsku*. O svemu tome opširno je pisao Mile Starčević, prikazavši glavne sudionike razdora kao plaćene sluge režima kojima nije mjesto u Stranci prava.¹⁵⁷ O nastalom sporu raspravljalo se na sjednici Vrhovne uprave Svepravaške organizacije, održane 1. i 2. lipnja 1913. godine u Trstu, na kojoj je opet prevagu odnijela starčevićanska struja milinovaca, pa je spor s frankovcima nastavljen, unatoč zaključku da se *Hrvatska* mora vratiti pod jedinstvenu upravu stranke.¹⁵⁸ Do isključenja frankovaca iz Svepravaške organizacije došlo je na Konferenciji pouzdanika Stranke prava, održane 19. lipnja 1913. godine u Zagrebu, kada je pod ravnanjem Mile Starčevića zaključeno da se prekinu sve veze s tim velikoaustrijancima, te da *Hrvatska* prestaje biti glavno pravaško glasilo, a za glavno glasilo Starčevićeve stranke prava proglašen je tek osnovani *Hrvat*. Tako je iz jedinstvene Stranke prava, koja se počela osipati, udaljena skupina "čistih" pravaša među kojima su bili: Aleksandar Horvat, Vladimir Prebeg, Karlo Bošnjak, Ivan Frank, Vladimir Frank, Josip Pazman, Fran Milobar, Izidor Kršnjavi i drugi, a u Starčevićevu stranku prava vratio se stomatolog dr. Ante Pavelić, koji je preuzeo sve Horvatove funkcije i uskoro postao vrlo utjecajna osoba. Frankovačka proaustrijska struja nastavila je dalje svoju djelatnost pod Horvatovim i Prebegovim vodstvom kao Čista stranka prava.¹⁵⁹

Don Ivo Prodan, koji se zajedno s Milom Starčevićem uporno borio za jedinstvo stranke i njezin povratak na staro učenje Ante Starčevića, osudio je frankovački rascjep među banovinskim pravašima, a njihovo nepokoravanje odlukama Vrhovne uprave, njihovu razornu djelatnost i pisanje *Hrvatske* dovodio izravno u vezu s austrougarskim vladajućim krugovima, koji su najviše i posijali sjeme razdora da bi lakše vladali u hrvatskim zemljama. Međutim, sva Prodanova nastojanja, kao i nastojanja drugih iskrenih pravaša da dođe do izmirenja zavađenih frakcija i ponovnog uspostavljanja jedinstva Svepravaške organizacije nisu dala nikakvih rezultata, jer su se starčevićanci i frankovci

¹⁵⁵ ISTO, str. 1.

¹⁵⁶ *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913. br. 34, 35, 37, 43.

¹⁵⁷ Mile STARČEVIĆ, Iz redova sveukupne stranke prava. Predsjedništvo Vrhovne uprave stranke prava, *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913. br. 43, str. 1.

¹⁵⁸ *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913. br. 45.

¹⁵⁹ O raskolu u banovinskoj organizaciji stranke prava, *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913. br. 51, str. 1, vidi i br. 53. i u njemu članak: Čemu i zašto "Hrvat"?

nalazili na dijametralno suprotnim pozicijama. Prvi su samo uvjetno prihvaćali okvir i dinastiju, podupirali su balkanske saveznike i sporazum s Hrvatsko-srpskom koalicijom u Banovini, boreći se prvenstveno za jedinstvenu i što samostaliju Hrvatsku i njezine interese, a drugi su se tome protivili i bezuvjetno prihvaćali postojeći državni okvir, stavljajući na prvo mjesto interese Austro-Ugarske Monarhije i vladajuće dinastije, pa tek onda interese Hrvatske i njezina naroda.¹⁶⁰

Istovremeno s rascjepom u banovinskoj Stranci prava tekao je spor i rascjep u dalmatinskoj Stranci prava. Mate Drinković, kojem je okvir Monarhije postao pretijesan za rješavanje hrvatskoga državnog pitanja, oštro je napadao i osuđivao izrazito austrofilsku struju u stranci na čelu s don Antom Alfirevićem, označivši ih kao "diplase" koji sviraju po partituri bečke kamarile. Protiv njega ustalo je splitsko i šibensko svećenstvo, kojemu se pridružio i šibenski pravaš dr. Ante Dulibić. Klerikalno obojeno svećenstvo, koje je dalmatinski namjesnik Marius Attens hvalio zbog lojalnosti i otpora srbofilskoj struji u Stranci prava, nastojalo je maknuti Drinkovića i načelnika šibenske pravaške općine dr. Ivana Krstelja iz stranke, a Dulibić je bezuspješno pokušavao Drinkoviću oduzeti *Hrvatsku rieč*, lokalno glasilo šibenskih pravaša. Prodanova *Hrvatska kruna*, glavno glasilo Stranke prava u Dalmaciji, osuđivala je jednu i drugu frakciju, ustvrdivši da u Stranci prava nema mjesta ni onima koji su pravaši samo zbog interesa dinastije i Monarhije i koji misle samo na okvir, kao ni onima koji bezuvjetno žele riješiti hrvatsko državno pitanje jedino izvan postojećega državnog okvira, te stoga dižu kuku i motiku na sve one pravaše koji uvjetno i iz taktičkih razloga prihvaćaju okvir Monarhije.¹⁶¹

Drinković je otvoreno govorio o izvanokviraškoj Hrvatskoj, tvrdeći da je u pravaški program okvir ušao po narudžbi i prijevarom, jer hrvatski narod ne smije svoju sudbinu vezati uz ničiju drugu, pa ni uz okvir i sudbinu Austro-Ugarske Monarhije. Njega nije zadovoljio ni zaključak Prodanove Uprave dalmatinske Stranke prava od 28. rujna 1913. godine u kojem se kaže kako je, prema učenju Ante Starčevića, težnja k slobodi i jedinstvu hrvatskog naroda apsolutne naravi, te da stoga nije vezana uz nikakve "prejudicijalne" uvjete tuđeg "teritorija ili tuđih interesa, nego ima pred očima jedino teritorij, prava i interese hrvatskoga naroda". Odbacivši okvir kao mogućnost za stvaranje hrvatske države, Drinković nije jasno kazao kako zamišlja rješenje hrvatskoga državnog pitanja izvan okvira Monarhije. Ali iz njegovih nejasnih formulacija i kasnije jugoslavenske orijentacije, premda on termin jugoslavenstvo još nije rabio, može se pretpostaviti da je mislio na širi savez i konfederaciju južnoslavenskih naroda na Balkanu.¹⁶²

Don Ivo Prodan i Uprava njegove stranke, koji su se uporno borili za jedinstvo svih pravaša, pokušali su više puta izmiriti zavađene frakcije, ali kada u tome nisu uspjeli, konačnu odluku prepustili su Vrhovnoj upravi Svepravaške organizacije. Naravno da se Prodan i njegovo starčevićansko vodstvo nisu mogli staviti na stranu Drinkovića kada je on

¹⁶⁰ *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913, br. 51, 53, 61, 64, 65, 66.

¹⁶¹ M. GROSS, *Uloga šibenskog pravaštva* ..., str. 278-282.

¹⁶² ISTO, str. 279-282. Vidi i *Hrvatsku krunu*, god. XXI/1913, br. 67-79.

sasvim napustio državni okvir Monarhije i struju povratka Anti Starčeviću. Stoga je na sjednici Vrhovne uprave, održane u Zagrebu 9. i 10. studenoga 1913. godine, nakon svesrane rasprave o stanju i prilikama u Svepravaškoj organizaciji, potvrđena odluka o udaljavanju frankovaca u Banovini i drinkovićevaca u Dalmaciji iz redova Stranke prava. Odluka je donesena s tom razlikom što je Drinkoviću, Krstelju i njihovim sljedbenicima bila ostavljena mogućnost da se u roku od osam dana, ako se predomisle i pokore odlukama Vrhovne uprave, mogu vratiti u jedinstvenu Stranku prava, a frankovci ne.¹⁶³

Unatoč minoriziranju nastalog rascjepa od strane Prodana i njegove *Hrvatske krune*, koja je rascjep pokušala prikazati više kao istup pojedinaca negoli većih pravaških skupina, što je razumljivo, točna je tvrdnja Biankinijeva *Narodnog lista* "da je sjednica Vrhovne Uprave u Zagrebu dovršena definitivnim razkolom u stranci, koja da se pocijepala u više grupa". Tim je jedinstvena Stranka prava uoči Prvoga svjetskog rata bila doista oslabljena, a velikoaustrijski krug, koji je od nje u hrvatskim zemljama pokušavao napraviti oslonac prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu, odustao je od temeljitog preustroja Monarhije i vratio se na provjerenu politiku reformiranog dualizma.¹⁶⁴

V.

Poslije burnih događanja i istupanja iz stranke Prodan je koncem 1913. godine održao u splitskom kazalištu sjednicu Vijeća dalmatinske Stranke prava na kojoj se raspravljalo o boljoj organizaciji stranke, o djelovanju stranke u minulom razdoblju, o radu pravaških zastupnika i o političkim prilikama u stranci i šire. Nakon rasprave izabrana je nova Uprava Stranke prava u Dalmaciji, koja se odmah konstituirala. Za predsjednika Uprave, a to znači i Stranke prava, ponovo je izabran don Ivo Prodan, dopredsjednik je bio dr. Miho Skvrce, tajnik učitelj Petar Matulina, a rizničar prof. Ante Jagić. U Vrhovnu upravu Svepravaške organizacije izabrani su Prodan, Dulibić i Skvrce, dok su njihovi zamjenici bili dr. Petar Baturić i Damjan Katalinić.¹⁶⁵

Pod navedenim stranačkim vodstvom, na čelu s don Ivom Prodanom, dalmatinska Stranka prava ušla je, nakon zločinačkoga sarajevskog atentata kojeg je osudila, u razdoblje Prvoga svjetskog rata.¹⁶⁶ U tim teškim ratnim vremenima, kada je progovorilo oružje i zavladao gruba sila te posvuda zamro gotovo svaki politički rad, Prodan je u Zadru uređivao i izdavao *Hrvatsku krunu*, glavno glasilo dalmatinske Stranke prava, koja je uz njegov trud i brojne poteškoće izlazila sve do sredine 1920. godine, zalažući se uvijek za teritorijalnu cjelovitost i samostalnost Hrvatske u starčevićanskom duhu. Osvrćući se godine 1915. na neke rasprave o budućem državnom preuređenju Monarhije - da li dualizam, trijalizam ili federalizam - Prodan oprezno savjetuje Hrvatima neka se klone svih mogućih

¹⁶³ Iz Vrhovne uprave str. prava za sve hrvatske zemlje, *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913, br. 94, str. 1.

¹⁶⁴ *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913, br. 96-97, str. 1.

¹⁶⁵ Vijeće Stranke prava u Dalmaciji, *Hrvatska kruna*, god. XXI/1913, br. 112.

¹⁶⁶ Primjera radi vidi bar neke brojeve *Hrvatske krune*, god. XXII/1914, br. 53, 54, 61, 62, 102, 103-104, 106.

novotarija i drže samo temeljnog pravaškog načela. "Kanim se s toga u buduće novotarija i političkog modernizma, nego, kako Magjari svedj jednu: Ugarska, i Česi svedj jednu Češka, i mi Hrvati po pravašku i osle ko dosle svedj jednu: Hrvatska. A što će biti i kako s ostalima, to nije naš posao. Do prigode, moći ćemo i u tom biti drugomu ... na ruku, ali naša politika niti bila niti ima biti ni centralistična, ni federalistična, ni trialistična, nego naprosto i jedino hrvatska.

Ovo je samo za nas prirodno i opravdano. Sve su drugo samo stranputice i besmislice, koje inima ne koriste, a nama škode i vode nas sa staze u nevidjeni labirint bez Ariadnina konca, od čega nas Bog čuvaj.¹⁶⁷ Eto tako je razmišljao godine 1915. Prodan, za razliku od mnogih drugih hrvatskih političara koji su, poput Trumbića i njegova Jugoslavenskog odbora, sanjali o ujedinjenju južnoslavenskih naroda i stvaranju prve Jugoslavije.

Tijekom rata sabori u hrvatskim zemljama nisu zasjedali, osim Hrvatskog sabora u Zagrebu u kojem je većinu imala Hrvatsko-srpska koalicija na čelu sa Svetozarom Pribičevićem. Kada je koncem 1913. godine u Banskoj Hrvatskoj ukinut komesarijat, nakon čega je Koalicija u dogovoru s ugarskim ministrom predsjednikom Istvanom Tiszom pobijedila na izborima za Sabor i preuzela vlast, izgubila je potporu Starčevićeve stranke prava, koja se našla u žestokoj opoziciji prema vladajućoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji, čime je bila suglasna i Prodanova Stranka prava u Dalmaciji.¹⁶⁸

Kada je koncem 1916. godine umro stari vladar Franjo Josip I. i naslijedio ga kralj Karlo IV., novi vladar pokreće više inicijativa za izvlačenje Austro-Ugarske iz rata i spašavanje Carstva od mogućeg rasula. U tom smislu najavljuje reorganizaciju Monarhije i nakon tri godine ponovo saziva Carevinsko vijeće, što na početku 1917. godine dovodi do oživljavanja zamrloga političkog rada u Dalmaciji. Već sredinom siječnja te godine sastali su se u Zadru predstavnici Stranke prava na čelu s Prodanom i predstavnici Hrvatske stranke na čelu s Biankinijem na dogovor oko zajedničke akcije i potpore budućem istupu dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću. Tom stranačkom dogovoru mogle su pristupiti u svakom trenutku i druge političke stranke, pa i Srpska stranka u Dalmaciji.¹⁶⁹ U međuvremenu u Banskoj Hrvatskoj umro je koncem 1917. godine dr. Mile Starčević, častan čovjek i političar, koji se zadnjih deset godina uporno borio za povratak svih pravaša na učenje svoga strica Ante Starčevića. Njega je na mjestu predsjednika Vrhovne uprave Svepravaške organizacije naslijedio stari istarski pravaš dr. Matko Laginja, a vođa Starčevićeve stranke prava u Banskoj Hrvatskoj postao je zubar dr. Ante Pavelić.¹⁷⁰

Krajem svibnja 1917. godine ponovo je započelo s radom Carevinsko vijeće u Beču u kojem su se svi zastupnici iz južnoslavenskih zemalja, pa i pravaški zastupnici na čelu s Laginjom i Prodanom, našli u novoosnovanom Jugoslavenskom klubu. Za predsjednika

¹⁶⁷ *Hrvatska kruna*, god. XXIII/1915, br. 15, str. 1.

¹⁶⁸ Više o radu Hrvatskog sabora za vrijeme Prvoga svjetskog rata vidi u knjizi: Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb 1989, 418 str.

¹⁶⁹ *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 5, 7.

¹⁷⁰ *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 21, 22, 23.

toga Kluba izabran je dr. Anton Korošec, a dopredsjednik je bio pravaš Matko Laginja. U svojoj nastupnoj besjedi kralj Karlo obvezao se da će vladati na temelju ustava i zakona, poštujući slobodu i prava svih svojih naroda, kako to traži novi duh “prave demokracije”. U tom smislu najavio je i skorbu ustavnu reformu, izražavajući nadu da će zastupnici u suradnji s Krunom stvoriti za to potrebne preduvjete, kako bi se u okviru državnog jedinstva stvorilo mjesta za slobodni kulturni i politički razvoj svih naroda u Monarhiji.¹⁷¹

Na početku zasjedanja Carevinskog vijeća, točnije 30. svibnja 1917. godine, predsjednik Kluba dr. Korošec pročitao je zajedničku izjavu svih nazočnih južnoslavenskih zastupnika, izjavu koja je poznatija pod nazivom kao Svibanjska deklaracija. Deklaracija glasi: “Podpisani narodni zastupnici u Jugoslavenskom Klubu udruženi izjavljuju, da na temelju narodnog načela i *hrvatskog državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji*, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda *slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo* pod žezlom habzburško-lorenske dinastije, te da će se svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svojega jednog te istog naroda. S ovim pridržajem potpisani će učestvovati u radu parlamenta.”¹⁷²

Dakle, Svibanjskom deklaracijom traži se još uvijek u okviru Monarhije, a na temelju hrvatskoga državnog prava i narodnog načela, ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u kojima žive Hrvati, Slovenci i Srbi u jedno samostalno i slobodno državno tijelo, pod vladajućom dinastijom Habsburgovaca. Zapravo, bila je to stara pravaška trijalistička ponuda iz predratnih vremena, ali s jednom bitnom novinom što se u njoj prvi put kao članovi “jednog te istog naroda”, uz Hrvate i Slovence, spominju i Srbi u Monarhiji. Svibanjska deklaracija - kojom se još jednom u pravaškom trijalističkom duhu, zašto se i sam najviše zalagao, zahtijeva rješenje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja - bila je posljednji veliki pokušaj don Ive Prodana i njegovih stranačkih kolega u Carevinskom vijeću u Beču da bitnije utječu na tijek sudbonosnih događanja pred kraj rata.¹⁷³ Ali tijekom tih događanja imao je svoju neumitnu logiku. Na ratna zbivanja i raspad Austro-Ugarske, kao ni na sveukupnu hrvatsku politiku koja nas je povukla u vrtlog prve Jugoslavije, Prodan više nije mogao bitnije utjecati, premda se i tome pokušao suprotstaviti, o čemu ponajbolje svjedoče njegovi stavovi prema Krfskoj deklaraciji i Jugoslavenskom odboru.

Svibanjsku deklaraciju, koja je hrvatsku nacionalno i državno pitanje rješavala u okviru Monarhije, privremeno je bila prihvatila i Starčevićeva stranka prava u Banskoj Hrvatskoj. O tome nam najočitije govori izjava te stranke, koju je u Hrvatskom saboru pročitao njezin vođa dr. Ante Pavelić.¹⁷⁴ Međutim, starčevićanci su ubrzo napustili okvir Monarhije, ali nažalost i temeljno Starčevićevo pravaško načelo o samostalnoj hrvatskoj državi, i pod različitim političkim utjecajima prihvatili jugoslavenski okvir, postavši u Hrvatskom saboru motorna snaga za ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu jugo-

¹⁷¹ *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 43, str. 1.

¹⁷² *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 44.

¹⁷³ ISTO, str. 1.

¹⁷⁴ Izjava Starčevićeve stranke prava, *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 45, vidi i br. 46.

slavensku državu. Štoviše, predsjednik Starčevićeve stranke prava stomatolog dr. Ante Pavelić, koje li ironije, kao član delegacije Narodnog vijeća pročitao je i predao regentu Aleksandru u Beogradu 1. prosinca 1918. *Adresu o ujedinjenju*, nakon čega i na temelju čega je Aleksandar Karađorđević proglasio ujedinjenje Srbije i Crne Gore s novonastalom Državom Slovenaca, Hrvata i Srba u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, koje je kasnije nazvano Kraljevina Jugoslavija.¹⁷⁵

U nastavku svoga političkog djelovanja Prodan je preko *Hrvatske krune*, još uvijek glavnog glasila Stranke prava u Dalmaciji, na sve moguće načine zagovarao i branio Svi-banjsku deklaraciju jer ona je najviše odgovarala duhu njegova pravaštva.¹⁷⁶ Gotovo istovremeno napadao je i žestoko osuđivao Pašić-Trumbićevu Krfsku deklaraciju, ali i djelatnost dalmatinske i hrvatske inteligencije koja je, povodeći se za idejom jugoslavenstva i Jugoslavenskim odborom u inozemstvu, zalutala u jugoslavensku maglu.¹⁷⁷ Evo što o tome Prodan doslovce piše: "Cvjet inteligencije, kako se u doba najžešćih pravaških borba zvala inteligencija stanovite domaće političke i kulturne stranke, imala je nesretno nagnuće da u ime inteligencije muti narodu pojmove i stvara istodobno kaos u odnošajima južnih Slavena. [...] Time je tekom vremena hrvatstvo zapadalo sve više u maglu i udaralo u nazadak, u doba kada je radi nas i radi susjeda bilo i odveć potrebno da budemo i mi sami posve na čistu sa svojim težnjama i zahtjevima i da to naglasujemo pred svim onima koji našim narodnim aspiracijama stoje na putu. [...]"

Ta naša inteligencija nije se ni još posve promienila. To nam ona dokazuje preko svojih zasebnih odbora u Americi do rata i u prvine rata, i kasnije, a osobito u zadnje doba preko famoznog Jugoslavenskog odbora u Londonu i drugdje. Ne poričemo gdjekomu među političkim maglenicima i dobrih, nesebičnih namjera, ali ti su rietki, baš jer spadaju u 'inteligenciju' koja bi morala poznavat nešto bolje dušu i poviest svojega naroda nego se to može suditi po njezinim izjavam. [...] Jedna od najnovijih edicija i forma one političke neprirode koju je neumrli Starčević nazvao 'slavosrbštinom' jest krfski akt, krfska resolucija ... I uloga koju je krfska resolucija, g. Pašića ultra Srbina i Dra. Trumbića nekad 'pravaške dike', namienila novoj jugoslavenskoj državi sastavljenoj od Srba, Hrvata, Slovenaca, nije nekadašnjoj 'pravaškoj diki' na diku, jer nova država ne bi bila drugo doli neka nova vojna krajina."¹⁷⁸ Na kraju Prodan zaključuje kako se i u tuzemstvu i inozemstvu Hrvati trebaju čuvati te najnovije gluposti o zajedničkoj državi sa Srbima jer to nije ni pametno ni domoljubivo, a ta nova država može biti samo zajednički grob "u kojem se ni kosti ne bi sve sa nekoje strane htjele sa ostalim kostima pomiešati". Prema tome, iz naprijed navedenoga jasno vidimo kako je Ivo Prodan nakon Krfske dek-

¹⁷⁵ Ferdo ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb 1968, str. 97-100; ISTI, *Jugoslavija između dva rata*, I, Zagreb 1961, str. 139-146; Srđan BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1958, str. 170-175.

¹⁷⁶ Vidi bar neke brojeve *Hrvatske krune*, god. XXV/1917, br. 44, 45, 46, 49, 50, 55, 66, 72, 79, 80, 81.

¹⁷⁷ Samostalna jugoslav. država. *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 65, str. 1.

¹⁷⁸ Ma baš "jugoslavenska država"? *Hrvatska kruna*, god. XXV/1917, br. 68.

laracije, koja je objavljena 20. srpnja 1917. godine, bio apsolutno protiv stvaranja bilo kakve zajedničke južnoslavenske države sa Srbijom i Crnom Gorom.¹⁷⁹

Kao iskreni i iskusni starčevićanac, koji je već onda predviđao nesporazume i sukobe sa Srbima u Jugoslaviji, Prodan je nastavio svoju pravašku političku djelatnost i u 1918. godini, ali uvijek u duhu Svibanjske deklaracije za koju je tvrdio da izražava minimum hrvatskih zahtjeva. Što se tiče Krfske deklaracije - koju je, kako tvrdi nedavno utanačio Trumbić sa srpskim vlastodržcima na Krfu, a u kojoj se radi o sudbini južnoslavenskih naroda i država - njezina bit je poznata: "jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca pod egidom Srba, s čime se mi ne slažemo, a stalno ni Srbi, jer ne odgovara narodnim predajam ni njegovim interesima", a protivna je i zaključcima naših zastupnika iznesenim u Svibanjskoj deklaraciji u Beču. Krfski sporazum krije u sebi bezbroj komplikacija, kaže Prodan, a u interesu je i hrvatskoga i srpskog naroda da suviše "nezamrsuju svoja domaća pitanja nego da ih sredjuju, a što će biti i što bi moglo biti s vremenom, i svakako u drugoj formi, o tome je izlišno pače neumjestno i govoriti i raditi i pisati". On Krfsku deklaraciju može pojmiti samo kao zamku i podvalu naših neprijatelja i svih onih koji Hrvate žele izložiti novim teškim kušnjama i "loviti u mutnu".¹⁸⁰

Za svoju politiku i viziju rješenja hrvatskog pitanja, koja se temeljila na hrvatskom državnom pravu i zaključcima Svibanjske deklaracije, Prodan je pred kraj rata pokušao pridobiti sve zastupnike koji su ostali u Dalmaciji, dalmatinsko svećenstvo i šire slojeve pučanstva. Istini za volju, odziv nije bio velik, ali bilo je dosta općina, pojedinaca i većih skupina, osobito među svećenstvom, koji su mu pružili potporu. U tom smislu, primjerice, javno su se izjasnili bosanskohercegovački franjevci i hrvatski zastupnici raspuštenoga Istarskog sabora, općinska vijeća u Drnišu i Kaštel-Sućurcu, ali i dio dalmatinskih zastupnika, te svećenstvo rapskog provikarijata i konavooskog dekanata i mnogi drugi.¹⁸¹

U duhu svoje pravaške politike i buđenja širih slojeva pučanstva Prodan je s manjom skupinom dalmatinskih zastupnika održao u Zadru 3. ožujka 1918. godine veliku narodnu Skupštinu, na kojoj se pod predsjedavanjem uglednog liječnika dr. Bože Peričića raspravljalo o teškom političkom položaju hrvatskog naroda. Skupštinu je otvorio i prvi na njoj govorio don Ivo Prodan, a zatim su u duhu programskih zaključaka Svibanjske deklaracije govorili još narodni zastupnici dr. Milorad Medini, dr. Dušan Baljak i prof. Josip Virgil Perić. Na kraju je na prijedlog dr. Peričića bila usvojena posebna Rezolucija u kojoj se, među ostalim, zahtijeva "podpuno i bezuvjetno provodjenje načela samoodređenja naroda" i odobrava rad našega narodnog zastupstva u Beču, a posebice akcija koju su započeli u Carevinskom vijeću Deklaracijom od 30. svibnja 1917. godine.¹⁸²

Budući da Dalmatinski sabor nije zasjedao duže od šest godina, na Prodanov poticaj i poticaj minule zadarske Skupštine bio je sazvan sastanak dalmatinskih zastupnika. Sastanak je održan u prostorijama Zemaljskog odbora u Zadru 13. i 14. travnja 1918. godine

¹⁷⁹ ISTO, str. 1.

¹⁸⁰ Krfski pakt, *Hrvatska kruna*, god. XXVI/1918, br. 4, str. 1.

¹⁸¹ *Hrvatska kruna*, god. XXVI/1918, br. 4, 5, 8, 10, 15, 16.

¹⁸² Skupština u Zadru o političkom položaju, *Hrvatska kruna*, god. XXVI/1918, br. 10.

pod predsjedavanjem predsjednika Dalmatinskog sabora dr. Vicka Ivčevića. Od 54 zastupnika, koliko ih je Dalmacija imala u svom Saboru i Carevinskom vijeću, pozivu se odazvalo njih 18, dok su trinaestorica opravdala svoju odsutnost. I je bio protiv sastanka, Mate Drinković, a ostali u nepoznatom. Na sastanku se raspravljalo o gorućim političkim i gospodarskim pitanjima naše zemlje i njezina pučanstva, upućena je brzojavna potpora zahtjevima češkog naroda, konstatirana je opća solidarnost političkih stranaka i naroda za jedinstvo i slobodu i, na kraju, usvojena Rezolucija čiji prvi dio glasi: "Jednodušni smo i solidarni sa djelovanjem Jugoslavenskog kluba u Beču u pogledu ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba u jedno samostalno državno tielo, te ćemo ga u radu za ostvarenje tog cilja svim silama podupirati."¹⁸³

Na tom sastanku Prodan je izrazio želju da se dalmatinsko zastupstvo ponovo čim prije sastane, kako bi u odlučnom trenutku moglo dovršiti "veličajno djelo" o "državnoj i narodnoj neodvisnosti", a njegov prvi prijedlog bio je da narod sam uzme svoju sudbinu u svoje ruke. U tom smislu nabacio je i mogućnost formiranja jedinstvenog Narodnog vijeća, za koje se zalagao još prije osam godina.¹⁸⁴ Značenje Svibanjske deklaracije i Prodanovo uporno zalaganje za nju sadržano je prije svega u tome što je ona animirala šire slojeve pučanstva i trebala dovesti, na temelju hrvatskoga državnog prava i načela samoodređenja naroda, do ujedinjenja Hrvata, Slovenaca i Srba koji su živjeli u Monarhiji u jednu samostalnu državu: do čega je na kraju krajeva i došlo kada je koncem rata u listopadu 1918. godine bila stvorena, na čelu s Narodnim vijećem, samostalna i suverena Država Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u Zagrebu.¹⁸⁵ Dalje od toga Prodan niti je išao, niti je mogao, a niti je htio ići, ali za to su se i u Dalmaciji i u Hrvatskoj pobrinule druge političke snage koje su tek stvorenu državu odvele u Jugoslaviju, a Prodana i njegovu pravašku stranku neopravdano napadale i optuživale da su austrijski agenti i ekspozitura crno-žutog kraljevskog Namjesništva u Dalmaciji.¹⁸⁶

Unatoč tim klevetama Prodan je oduševljeno pozdravio osnutak Narodnog vijeća i nastanak Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa središtem u Zagrebu, te brzojavom izvijestio Predsjedništvo nove države da i njegova dalmatinska Stranka prava stupa u središnje Narodno vijeće. Odluku o tome donio je Odbor Stranke prava u Zadru, budući da još nije bilo moguće sazvati Upravu, Vijeće ili Skupštinu stranke. Koncem rata ni druge dalmatinske političke stranke nisu posebice djelovale, osim zajednički tek osnovane Narodne organizacije za Dalmaciju, koja je birala i delegirala dalmatinske predstavnike u središnje Narodno vijeće u Zagreb. Iako već stari i bolesni Prodan, koji se u novonastalim prilikama krajem rata nije baš najbolje snalazio, u svemu tome izravno nije sudjelovao, on je bio

¹⁸³ Sastanak dalmatinskih zastupnika, *Hrvatska kruna*, god. XXVI/1918, br. 15.

¹⁸⁴ ISTO, str. 1, 2; *Hrvatska kruna*, god. XXVI/1918, br. 16, str. 1.

¹⁸⁵ Više o toj državi i njezinom nastajanju vidi u već citiranoj knjizi F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, I, str. 47-119; Ljubo BOBAN, *Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba*, *Časopis za suvremenu povijest*, Institut za suvremenu povijest, 24 (3), Zagreb 1992, str. 45-60; Hodimir SIROTKOVIĆ, *O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918*, vidi isti broj naprijed navedenog časopisa, str. 61-74.

¹⁸⁶ *Hrvatska kruna*, god. XXVI/1918, br. 35, 36, 37.

presretan što su se na temelju Svibanjske deklaracije i odluka Hrvatskog sabora napokon ujedinile sve hrvatske zemlje zajedno s Bosnom i Slovenijom u jednu samostalnu državu, kojom više neće upravljati ni Beč ni Pešta, već Zagreb i hrvatski ban.¹⁸⁷ Na žalost, ta nova Država Slovenaca, Hrvata i Srba sa središtem u Zagrebu postojala je samo nešto duže od mjesec dana, nakon čega se mimo Prodanovih želja i očekivanja, kako smo to već rekli, brzopleto ujedinila sa Srbijom i Crnom Gorom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca sa središtem u Beogradu. U svemu tome, ponavljamo još jednom, Prodan nije sudjelovao a novonastale događaje uglavnom je kroz *Hrvatsku krunu* samo registrirao.¹⁸⁸

Poslije Prvoga svjetskog rata i talijanske okupacije dijelova našeg Jadrana, Prodan je nastavio živjeti i raditi u Zadru dok su mu to dopuštale talijanske okupacijske vlasti, tiskajući još neko vrijeme *Hrvatsku krunu* i boreći se za hrvatstvo Zadra protiv starih neprijatelja hrvatskog naroda - autonomaša, talijanaša te novih iredentista i fašista - koji su silom okupirali i otimali najljepše dijelove njegove hrvatske domovine. A kada više nije mogao opstati u svom voljenom Gradu preselio se krajem 1925. godine zajedno sa svojom tiskarom najprije u Preko na Ugljan, gdje je još neko vrijeme radio i izdavao istoimene novine, a zatim kod franjevac na otočić Galevac gdje je, nakon smrti u Zadru, pokopan godine 1933. i gdje i danas počiva u miru.¹⁸⁹

Na kraju možemo slobodno kazati da je don Ivo Prodan bio prvi, najznačajniji i najveći dalmatinski pravaš, koji je koncem sedamdesetih i na početku osamdesetih godina 19. stoljeća prihvaćao, širio i prenosio pravaške misli iz Banske Hrvatske u Dalmaciju. Šireći pravaštvo preko *Katoličke Dalmacije*, koju je vrlo brzo pohrvatio, on godine 1883/84. formira u Zadru, glavnoj tvrđavi i leglu autonomaštva, prvu dalmatinsku pravašku skupinu, piše i objavljuje njezin vjersko-politički program, te pokreće i tiska prva čisto pravaška glasila u Dalmaciji - *Stekliš* i *Pravaš*. U političkom dijelu svoga programa Prodan se zalaže za rješenje hrvatskoga nacionalnog i državnog pitanja u okviru trijalistički preuređene Austro-Ugarske, pod dinastijom Habsburgovaca, a već tada naslućuje se i njegova težnja za punom suverenošću i samostalnošću Hrvatske, što će se jasnije očitovati tek početkom 20. stoljeća i za vrijeme raspada Monarhije krajem Prvoga svjetskog rata. Početkom devedesetih godina on s vodećim dalmatinskim pravašima radi na ujedinjenju pravaških skupina u jedinstvenu Stranku prava, do čega dolazi na Osnivačkoj konferenciji u Zadru godine 1894. Međutim, nezadovoljan radom te stranke i njezinim političkim stajalištima prema raskolu u banovinskoj Stranci prava, Prodan 1898. godine izaziva rascjep među dalmatinskim pravašima i osniva Čistu stranku prava.

Nekoliko godina poslije toga, iako nikada nije bio pravi frankovac, slijedi politiku dr. Josipa Franka i podupire njegovu Čistu stranku prava u Banskoj Hrvatskoj. Koncem

¹⁸⁷ *Hrvatska kruna*, god. XXVI/1918, br. 40, 41.

¹⁸⁸ Vidi pisanje *Hrvatske krune*, god. XXVII/1918, br. 46, 47 i d.

¹⁸⁹ Vidi bar neke brojeve *Hrvatske krune*, god. XXVII/1919, br. 4, 5, 6, 8, 23. Posljednji sačuvani broj *Hrvatske krune*, br. 2, koji se čuva u Povijesnom arhivu u Zadru, izišao je 5. lipnja god. XXVIII/1920, još uvijek sa starim podnaslovom: Glavno glasilo Stranke prava u Dalmaciji i novim dodatkom u zagradi (Za narodnu cjelovitost i slobodu).

1901. godine biran je kao pravaš za zastupnika u Dalmatinski sabor, a 1907. i u Carevinsko vijeće, čiji je član do raspada Monarhije. Nakon ujedinjenja matice dalmatinske Stranke prava i starih narodnjaka u Hrvatsku stranku, Prodan od 1906. do 1908. napušta Frankovo "čisto" pravaštvo i ponovo ujedinjuje sve dalmatinske pravaške skupine u jedinstvenu Stranku prava, čiji je predsjednik postao i ostao sve do kraja njezina postojanja 1918. godine. U tom razdoblju on zajedno s Milom Starčevićem zagovara povratak na "nauk" Ante Starčevića, stvara jedinstvenu Svepravašku organizaciju i postaje njezin dopredsjednik za Dalmaciju. Krajem Prvoga svjetskog rata, kada ponovo oživljava politički život i započinje parlamentarni rad u Carevinskom vijeću u Beču, on sudjeluje u kreiranju Svibanjske deklaracije i pozdravlja stvaranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba na čelu s Narodnim vijećem u Zagrebu, ali se istovremeno protivi Krfskoj deklaraciji, dijelu hrvatske projugoslavenski orijentirane inteligencije, politici Jugoslavenskog odbora i ujedinjenju sa Srbijom i Crnom Gorom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, jer smatra da Hrvatima i Hrvatskoj u Jugoslaviji nije mjesto.

Marjan Diklić: DON IVO PRODAN AND THE CROATIAN PARTY OF RIGHTS

Summary

The author divides his article concerning don Ivo Prodan and the Party of Rights, which describes his life and political activities, into five segments. In the first part the author gives a short description of his childhood and schooling, his first steps in journalism and politics, his affiliation with the Party of Rights, pictures him as the first authentic Dalmatian member of the Party of Rights and the propagator of its ideas, sets down his religious-party political program and the dimensions, borders, population and possible area of the projected united Croatia. The second segment discusses the appearance of the first Party of Right groups, their unification and the establishment of the Party of Right in Dalmatia; the activities of the party, its inner tensions and conflicts, the divisions within the Dalmatian Party of Right and Prodan's role in these events, the first conference of Dalmatian followers of Starčević and the rise and activity of the Pure Party of Right in Dalmatia. The third part describes the renewal of the Dalmatian Party of Right and its activities under Prodan's leadership: the party gatherings in Split and Dubrovnik, the election successes of the Dalmatian Party of Right, the election of Ivo Prodan to the Dalmatian assembly and the Emperor's council, Prodan's criticism of the dualistic Austro-Hungarian system of rule in Croatian lands, the renewed unity of the Dalmatian Party of Right from Rab to Spič and the return to the "teachings" of dr Ante Starčević, the father of the homeland; the author specifically addresses the position of the Dalmatian Party of Right toward the crisis issuing from the annexation of Bosnia and Hercegovina, the proposal of the assembly *Address* to the king sponsored by the Party of Right representatives and the party conventions in Makarska and Šibenik. In the fourth part the author discusses the further electoral successes of Ivo Prodan and his Party of Right in Dalmatia, Prodan's role in the unification of party members in all the Croatian lands, the creation of the organization embracing all party members and the culmination of his career; in addition the author writes about the entrance of the Slovenian folk party into the Unified Party of Right organization, the huge political gathering in Zadar, the position of Prodan and his party regarding the first Balkan war and about the conflicts, tensions and divisions within the party organization on the eve of WWI. At the end, the author speaks about the political activities of Prodan and his followers during the first years of the war, the May declaration, Prodan's critique of that part of the Croatian intelligencia which was pro-Yugoslav, the Yugoslav committee and the "Slav-Serbian" Pašić-Trumbić declaration on Krf. In conclusion the author describes Prodan's final battle for the solution of the Croatian national

and political question on the basis of Croatian historical and state rights, the principle of the self-determination of nations, the May declaration, the decisions of the Croatian assembly and National council; in addition, we read of his relationship to the newly-formed state of Slovenes, Croats and Serbs with its seat in Zagreb and of the beginning of his renewed struggle against those seeking autonomy and sympathising Italy in Zadar, against Italy and its irredentists who had immediately after WWI retaken Zadar and occupied the most beautiful part of the Croatian Adriatic coast. Because of these activities Prodan had to leave Zadar shortly before the end of his life and with his printing-works move to Preko on the island of Ugljan and afterwards to the islet Galevac where he was eventually buried.